Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 1, Sayfa: 229-258, ELAZIĞ-2004

TOKAT BAKIR KALHÂNESİ'NİN YÖNETİMİ (1793-1853)

[The Management of Kalhâne of Copper in Tokat (1793-1853)]

Mehmet BEŞİRLİ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT,
mbesirli@gop.edu.tr

Özet

Kalhâneler, maden ocaklarında ham hale getirilen altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin eritilip külçe haline getirildiği tesislerdir. Osmanlı Anadolusu'nda Tokat Kalhânesi bu tesislerin en önemlilerinden biriydi. Devletin bilhassa cebehâne, tersane ve donanmasının ihtiyaçlarının karşılanması için, mirî rayiç üzerinden madencilerden satın alınan bakır, Ergani'den develerle Tokat'a getirilerek kalhânelerde tasfiye edilirdi. Mamul hale getirilen bakır; Tokat'tan Samsun İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a gönderilmekteydi. Tokat kalhânelerinde bakırın tasfiye edilmesi, yani işlenmesi bir dizi işlemi gerektirirdi. Bu işlemleri gerçekleştiren görevliler, devletin kendilerine verdiği hizmetleri yerine getirirlerdi. Kalhâne görevlileri, aldıkları ücret dışında yaptıkları hizmetler karşılığında bir dizi muafiyetlere de sahip idiler. Kalhânesi'nin mukataasını üzerine alan emin, - bu genellikle Ma'âdin-i Hümayun emini olurdu - buraya kendi yerine bir vekil (emin) atardı. Diğer yandan kalhânede istihdam edilen ameleden, kömür için yapılan hizmetlere ve sermaye sağlayan sarraflara kadar bir dizi görevli ataması 1828'e kadar eminlerce, daha sonra da Darbhâne-i Âmire tarafından yapılıyor, muafiyetler ise fermanla gerçekleştiriliyordu.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Kalhâne, Tokat Bakır Kalhânesi, Ergani, Ma'âdin-i Hümayun

Abstract

Smelteries are factories or foundations in which gold, silver and copper are melted and made into bullions. The smeltery of Tokat was one of the most important establishments in Ottoman Anatolia. Copper ores bought from mine owners with official current value in order to meet the needs of ammunition, shipyard and navy of the Ottoman Empire were brought on camels from Ergani to Tokat and purified here. Copper bullions were sent from Tokat to the port of Samsun, from there to İstanbul by ships. The purification of copper in the smeltery of Tokat needed a series of operations. The officials carrying out all these operations worked for the State. The workers of copper-smeltery enjoyed a number of exemptions in charge of their services apart from the wages they had. The trustworthy man who was responsible for the mukata of the copper-smeltery of Tokat, who was generally the trustworthy man of Sultanic mines, appointed a agent instead of him. On the other hand, the trustworthy men appointed all service-men working in the Smeltery until 1828, after that the Mint Administration did this job. Exemptions were also provided with Sultanic edicts.

Keywords*:* Tokat, Smeltery, Copper-smeltery of Tokat, Ergani, Sultanic mines.

GİRİŞ

Madenler, yüzyıllardan beri toplumların yaşamlarında oldukça önemli yer işgal etmiş gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Osmanlı maliyesinin başlıca gelir kaynaklarından birisi de madenler idi. Devletin para rejiminin örgütlenmesinde ve tedavüle sunulmasında maden ocak ve işletmeleri temel girdilerdi. Özellikle gümüş ve altının ocaklardan çıkarılması ve darbhanelerde sikkeye dönüştürülmesi, devletin malî ve iktisadî mekanizmalarının işlevini kolaylaştırıyordu[1].

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren hem Rumeli hem de Anadolu'da maden ocaklarına gereken önemi vererek, bir madencilik sektörünün oluşmasına zemin hazırlamıştır[2]. Osmanlı ülkesinde bakır madeni Kastamonu Küre[3], Ergani, Gümüşhane ve Kratova; gümüş Gümüşhane, Keban, Espiye, Bilecik, Sidrekapsa, Novaberde ve Gümüşhacıköy; demir Bilecik, Kığı, Samakov ve Rudnik; altın Keban ve Ergani; şap Kütahya ve Şebinkarahisar; kurşun madeni Niğde Bereketli ve Keban'da bulunuyordu[4].

Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında XVII. yüzyılda bakır madeni, sadece Gümüşhane[5] ve Kastamonu Küre'de üretilmekteydi. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Ergani ve Keban madenleri, Osmanlı maden üretiminin en çok öneme haiz merkezleri haline gelmişlerdir[6]. Bakır madeni, Osmanlı Devleti'nde tophane, cebehane ve tersane gibi askerî tesislerde alet ve edevât yapımında da kullanılmakta idi[7]. 09 Şevval 1246/23 Mart 1831 tarihli bir fermanda, *"Ma'âdin-i Hümâyûn-ı şâhânemden Ergani Ma'den-i Hümâyûnı hakkında bâ-irâde-i seniyye-i şâhânem verilen nizâm-ı müstahsene mûcibince ma'den-i mezbûrdan hâsıl olan bi'l-cümle nuhâs Darbhâne-i âmirem ve kılâ'-ı hâkâniyem ve mühimmât-ı harbiyye ve Tophâne-i ma'mûrem ve Donanmâ-yı hümâyûnım*

[1] Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı*, Ankara 1978, s. 4.

[2] XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu maden yatakları için bk. Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s. 295-304.

[3] Ergani madeni işletmeye açılmadan önce, bakır madeni açısından Kastamonu Küre oldukça önemli bir merkezdi. Bk. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 2. Baskı, (Türkçesi: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, s.121-122.

[4] Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850),* Ankara 1997, s. 2.

[5] XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Gümüşhane madenleri için bk. Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", *Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı, 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 379-393; Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih – Dil ve Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001*, I. Cilt Tarih, Trabzon 2002, s. 289-311.

[6] F. Tızlak, *aynı eser*, s. XXIX.

[7] 23 Cemaziyülevvel 1224/06 Temmuz 1809 tarihli berat-ı hümayun . *Tokat Şer'iyye Sicili*, Defter No. 13, Sayfa No. 10 (Bundan sonra *TŞS, 13, 10* şeklinde gösterilecektir). Ayrıca Tokat nâibi, voyvodası, nuhâs nâzırı Ahmed, mübaşir peşkirci Mehmed'e hitaben yazılan ferman. *Tokat Şer. Sic.*, 16, 107.

ve sâ'ir edevât-ı cihâdiyye lâzımesiçün" ifadelerinden Ergani'de çıkarılan bakır madeninin Osmanlı Devleti'nde nerelerde kullanıldığı ve harpler için ne kadar önemli olduğunu anlamaktayız[8]. Ayrıca bakır, toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak çeşitli eşya yapımı için de vazgeçilmez madenlerden biriydi[9].

Ergani ve Keban madenlerinin yönetimi malî açıdan 1716'dan 1740 tarihine kadar Gümüşhane voyvodalığı mukataasına bağlı olarak Gümüşhane maden emini tarafından atanan ayrı ayrı eminlerce (vekil) yönetiliyordu. Madenler, idarî bakımdan ise Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı idiler. Daha sonraki yıllarda Keban ve Ergani madenleri müstakil olarak kendilerine bağlı birtakım kazalar ile Darbhane-i Amire tarafından yönetilmeye başlanmıştır. 1775'den sonra Keban ve Ergani madenleri "Ma'âdin Hümâyûn Emâneti"ni oluşturmuş ve bu isimle idare edilmeye başlanmıştır[10]. *"Ma'âdin-i hümâyûnumda hâsıl olan nuhâs-ı hâm Tokad'a nakl ile Tokad Kalhânesi'nde ba'de't-tabh ve't-tasfiye"* ifadesi, bu dönemde Keban ve Ergani'nin Ma'âdin-i Hümayun Emâneti'ni oluşturmuş olduğunu göstermektedir[11].

Ergani'de çıkarılan ham bakır, Bozok Sancağı'ndaki deve kervanlarıyla Tokat'a getirilmekte[12], burada kalhânelerde tasfiye edilip saf hale getirildikten sonra, ilgili kazalardan sağlanan arabalarla Samsun İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a nakledilmekteydi[13]. Ayrıca 1795'ten önce ve çok az olmakla birlikte bazen sonra da[14] karayoluyla Tokat'tan İzmit'e de bakır gönderilmiştir[15]. Öte yandan 1781-1782 tarihinde Ergani'deki ham bakırın işlenmek üzere tamamının Tokat'a sevk edilmesinin gerekli olduğuna dair kayıt mevcuttur[16]. Yani bakır nizamı gereği Ergani'de çıkarılan bütün ham bakır Tokat kalhânelerine gönderiliyor ve orada tasfiye ediliyordu. Diğer yerlerdeki kalhâneler ise yıktırılmıştı[17]. Ancak 1793 yılında tekrar açılmasına izin verilen Diyarbakır

[8] 08 Şevval 1246/22 Mart 1831 tarihli Tokat Kalhânesi'nde tasfiye edilen bakırın İstanbul'a gönderilmesini hâvî emr-i âlî kaydı. *TŞS*, 36, 59/1.
[9] Mehmet Genç, "17. ve 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 163.
[10] Daha sonra Ma'âdin-i Hümayun Emaneti'ne başka yerler de bağlanmıştı. Bk. Tızlak, *aynı eser,* s. 13-14, 18, 21-35.
[11] *TŞS,* 17, 45,/1.
[12] *Cevdet Darbhane*, No. 350.
[13] *TŞS*, 24, 14/1; *TŞS*, 16, 107.
[14] 21 Rebiyülâhır 1245/ 20 Ekim 1829 tarihli İznikmid (İzmit)'e bakır naklinin yapıldığını hâvî ilâm kaydı. *TŞS,* 34, 116/3.
[15] Bozok Mütesellimi Cabbar-zâde Süleyman Bey tarafından İstanbul'a gönderilen yazı. *Cevdet Darbhane*, No. 326.
[16] F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 645.
[17] *Cevdet Darbhane*, No. 326.

Kalhânesi'nde de çok az olmakla birlikte bakır tasfiye edilmekteydi[18].

Ergani'deki bakırın maden ocaklarından çıkarılması ve hukukî şartları hususunda bir nizamname hazırlanmıştır. Buna göre, Ergani'deki ham bakırın hums-ı mirî (1/5) payı devlet (mirî) için ayrıldıktan sonra, bu payın dışında geri kalan sülüsü (1/3) yine devlet adına mirî rayiç üzerinden satın alınmakta idi. Geri kalan sülüsânı ise (2/3) gerektiğinde Tokat'ta tüccara satılmaktaydı[19]. Ancak bazı zamanlar devlet, içinde bulunduğu malî ve siyasî sorunlardan dolayı mirî pay olan 1/5 dışındaki bakırı satın alamayabilir, bu da bakırın çoğalmasına ve değerinin düşmesine sebep olabilirdi. Bu durumu önlemek için, dönemin Ma'âdin-i Hümayun emini ve devlet yönetimi birtakım çarelere başvururlardı. Meselâ, 21 Safer 1208/28 Eylül 1793 tarihinde Diyarbakır valisi ve Ma'âdin-i Hümayun emini Yusuf Ziya Paşa İstanbul'a yazdığı bir arzda böyle bir sorunla karşılaşıldığını ve alınması gerekli tedbirleri belirtmiştir. Paşa, 1793 yılında Ergani'de çok ham bakır çıkarılmış olduğunu, bunların Tokat'a sevk edilmesinin 6-7 bin deveye ihtiyaç olduğunu, nakil yapılsa bile fazla bakırın Tokat'ta tüccara satılmasının 5-6 ayda gerçekleşebileceğini, eğer ham bakırlar kısa sürede satılmazsa değerinin düşeceğini, bu sebepten bir miktarının Ergani'de satılması gerektiğini belirterek; Erzurum, Diyarbakır ve Maraş taraflarında eskiden yıkılan kalhânelerin yeniden inşa edilmelerine ruhsat verilmesini, çünkü bu üç mahal ile Halep ve Rakka'daki bazı kazalarda bulunan tüccarların bakır alımına hevesli olduklarını da yazmıştır. Ziya Paşa, ayrıca 1207/1792-1793 senesi malından olan fazla ham bakırın satılması ile 1208/1793-1794 senesi ham bakırının da az bir meblağ ile satın alınmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir[20].

Yusuf Ziya Paşa'nın İstanbul'a ilettiği hususların uygulanabilirliği için etraflı bir değerlendirmenin gerektiği ortadadır. Çünkü bakır, devletin vazgeçilmez öneme sahip bir madeniydi. Bu sebepten çok defalar özellikle bakır nizamına halel gelmemesi, mirî hesabına bakır satın alınmazdan evvel hiçbir ferde hiçbir vakit bir dirhem bakır verilmemesi, hem madenciler hem de eminlerin sebepsiz yere kanunlar hilafına *"galî bahâ"* ile gizlice ham bakır satmamaları, satmaya cesaret edenler olursa şiddetle

[18] Diyarbakır, Erzurum ve Maraş'ta eskiden yıkılan kalhânelerin yeniden açılmasına ruhsat veren 21 Safer 1208/28 Eylül 1793 tarihli Defterdar Efendi'nin ilâmına istinaden emr-i şerîf yazılmasını hâvî yazı. *"İzzetlü Defterdâr Efendi takrîrinüz mûcibince tanzîm ve iktizâ iden evâmir-i aliyyeyi ısdâr ü terkîm itdirdesün"* denilerek işleme konmuştur. *Cevdet Maliye*, No. 2292. Yine *"nuhâsın müktezâ-yı maslahatına göre bir azı Diyarbekir'de ihdâs olınan kalhânede"* tasfiye olunacağı bir başka belgede kayıtlıdır. *TŞS*, 02, 99-100.

[19] Yusuf Ziya Paşa'nın İstanbul'a yazdığı kaimenin hülâsası. *Cevdet Maliye*, No. 2292; *Cevdet Darbhane*, No. 425.

[20] Yusuf Ziya Paşa'nın İstanbul'a yazdığı kaimenin hülâsası. *Cevdet Maliye*, No. 2292.

cezalandırılmaları hususunda İstanbul'dan emirler veriliyordu[21]. Bu defa da, yine devlet malının zarar görmemesine dikkat edilmesi en önemli ilkelerden biriydi. Bu sebeple husus, Sadrazam tarafından Defterdâr Efendi'ye havale edilmiş ve ileri sürülen şartlara uyulması karşılığında Ergani'de bakır satışına izin verilebileceği belirtilmiştir. Bu şartlar neydi? Ham bakırın Tokat'a götürülüp tasfiyesi ve orada satılması ile Ergani'de tüccara ham olarak satılmasının kıyaslanıp zarara sebep olunmaması; yani Tokat'taki faydanın aynısının sağlanması, Erzurum, Diyarbakır ve Maraş'ta yeniden kalhâneler inşa edilmesine müsaade edilebileceği, ancak bunların devletin gelirlerinde bir azalmaya sebep olmaları durumunda[22] tekrar yıkılmaları ve yine eski nizama göre bütün bakırın Tokat'a nakledilmesi ve orada tasfiye olunması[23], Ergani'de satılacak bakırın noksan baha ile elden çıkarılmaması, rayiciyle satılması, bahasından aşağı düşmemesine dikkat edilmesi ve genel olarak bakır nizamının bozulmamasına gerekli özenin gösterilmesiydi. Defterdar Efendi de, devlet malına zarar gelmemesi ve ileri sürülen şartlara uyulması kaydıyla Diyarbakır, Erzurum ve Maraş'ta kalhânelerin kurulmasına müsaade olunmasını hâvî emr-i şerif verilmesini ilâmıyla bildirmiştir. Bu ilâma istinaden Yusuf Ziya Paşa'ya Ergani'de ham bakırın 1/5'lik mirî payı dışındaki kısmının tüccarlara satışına ve yukarıda adı geçen üç mahalde yıkılan kalhânelerin yeniden inşasına ruhsat verilmiştir[24].

I. Tokat Bakır Kalhânesi Hakkında Genel Bilgiler

Kalhâne, maden ocaklarında ham hale getirilen altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin eritilip külçe haline getirildiği tesislere verilen isimdir[25]. Ancak bu çalışmada ele alınan Tokat Kalhânesi, bir bakır işleme tesisidir. Genellikle kaynaklarda *"nuhâs kalhânesi"*[26], *"Tokad Kalhânesi"*[27],*"kalhâneler"*[28],*"Tokad kalhâneleri"*[29], *"Ebubekir Ağa-zâde Abdi Mütevellî el-Hac Mustafa nâm kimesnenin ... binâ eylediği nuhâs*

[21] *Cevdet Maliye*, No. 2292.
[22] Tokat'a getirilen bakırdan *"rüsûm-ı âmediyye"* alınmakta idi ki, bu da ayrıca bir gelir demekti. Bu sebepten *"rüsûm-ı âmediyye-i Tokad ve tevâbi' mukāta'ası"* malının eksilmemesine dikkat edilmesi zorunluydu. F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 656.
[23] Bir belgede *"Ergani'de hâsıl olan nuhâs-ı hâmmın kâffesi Tokad'a nakl ve anda tabh"* ifadesi geçmektedir ki, bu ifade bu dönemde ham bakırın tamamının işlenmek üzere Tokat'a gönderildiğini göstermektedir. *Cevdet Darbhane,* No. 425.
[24] *Cevdet Maliye*, No. 2292.
[25] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, İstanbul 1983, s.151; F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 643.
[26] *TŞS*, 17, 45/1.
[27] *TŞS*, 16, 107; 29, 25/2; 28, 95/1.
[28] Kalhânelerde hasıl olan gubârın fermanı. *TŞS*, 02, 68-69.
[29] Kömürkeş köy ahalileri için yazılan ferman. *TŞS*, 02, 100-101.

kalhânesi"[30] olarak geçmektedir.

XIX. yüzyılın başlarında Sultan III. Selim'in kızkardeşi Beyhan Sultan'ın *"ber-vech-i mâlikāne uhdesinde olan Tokad mukāta'ası merbûtatından nefs-i Tokad'da vâki'"* dört adet bakır kalhânesi bulunmaktaydı[31]. Bunlardan birisi Tokat Voyvodalığı'na, birisi Mevlevî Meşihatı'na ve iki tanesi de Medîne-i Münevvere fukaralarına aitti[32]. Tokat Mevlevîhanesi fukaralarına ait olan kalhânenin arsa bedeli olarak mütevelli olan şeyh efendilere icâre ödenmekteydi. Çünkü *"kalhâne arsası Mevlevîhâne vakfından"* idi[33]. Çoğu zaman bu kalhânenin yönetimi ve icâresi hususlarında Tokat nuhas emini, voyvodalar ve Mevlevî şeyhleri arasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Ancak gerektiği zaman Mevlevîhane vakfına ait olan kalhânenin icâresi artırılmaktaydı[34]. 1807 yılında arsa bedeli olarak Mevlevîhane şeyhlerine 540[35], 1819'da da 1.000 kuruş[36] ödenmiş, buna mukabil adı geçen kalhâne *"Tokad nuhâs emîni tarafından zabt u rabt"* olunmuştur[37].

Tokat'ta Soğukpınar Mahallesi'nde Ebubekir Ağa-zâde Abdi Mütevelli Hacı Mustafa'nın gelirini Medîne-i Münevvere fukarasına vakfederek bina eylediği bir bakır kalhânesi de bulunmaktaydı. Bu kalhânenin icâresi olarak da mutasarrıflarına bakır eminleri tarafından 1.500 kuruş verilmekteydi[38]. Ancak bazen kalhâne vakfının şartları gereği ilgililere ödenmesi gereken icâre konusunda sorunlar ortaya çıkıyordu. Meselâ, 25 Zilhicce 1210/01 Temmuz 1796 tarihli bir fermana göre, kalhâne vâkıfının evlatlarından olan Şerife Fatma Hatun, Divan-ı Hümayun'a bir arzuhal yazarak, adı geçen bakır kalhânesinin iltizamına sahip olanların vakfın şartlarına uymadıklarını ve hakkı olan meblağı kendisine vermediklerini belirtmiştir. Ferman bu konuda aşağıdaki bilgileri içerir:

Ebubekir Ağa-zâde Abdi Mütevelli Hacı Mustafa, gelirini Medîne-i Münevvere fukarasına vakfedip, tevliyeti evlâdiyet üzere bir bakır kalhânesi inşa etmiştir[39].

---

[30] *TŞS*, 02, 99-100.
[31] *TŞS*, 02, 68.
[32] *Aynı ferman.*
[33] 22 Cemaziyülâhır 1222/27 Ağustos 1807 tarihli Tokat naibine hitaben yazılan ferman. *TŞS*, 11, 22.
[34] *TŞS*, 29, 109/1.
[35] *TŞS*, 11, 22.
[36] *TŞS*, 24, 34/2.
[37] *TŞS*, 29, 109/1; *TŞS,* 11, 49/50.
[38] *TŞS*, 11, 22.
[39] Bu fermanda *"Tokad'da Bekirusta Kalhânesi icâresiçün binbeşyüz guruş Ergani ma'deni nuhâs ümenâsının rü'yet olunan muhâsebelerinden kalhâne-i mezkûr icâreleri hesâblarına bu vechiyle mahsûb olageldigi"* ifadesi geçmektedir. Bilindiği üzere Tokat'ta geliri Medîne-i Münevvere fukarâsına aktarılan iki kalhâne mevcuttu. Bekirusta Kalhânesi ile yukarıda bahsedilen kalhânenin aynı kalhâne mi yoksa, Medîne-i Münevvere fukarâsına ait olan iki kalhâneden biri mi tam tespit edebilmemiz mümkün olmadı.

Vakfiyenin beratı, evlâdiyet şartı üzere bu dönemde Şerife Hatun'un tasarrufundadır. Kalhâne, eskiden beri 3 kîse akçeye (1500 kuruş) iltizam edilmektedir. Şerife Hatun dilekçesinde, vâkıfın şartı üzere, adı geçen kalhânenin iltizam bedelinden belirli meblağın Medîne-i Münevvere fukarasına aktarıldığını, fazlasıyla kendisi *"ta'ayyüş"* edip, *"medâr-ı ma'âşı dahi buna münhâsır"* olduğunu, yani geçimini bu yolla sağladığını belirtmiştir. 1208/1793-1794 ve 1209/1794-1795 senelerinde kalhâne, Tokat voyvodalığı mukataası sahibi Beyhan Sultan adına kethüdası Abdullah Berî tarafından Tokat voyvodası Lütfullah Ağa'ya iltizam olunmuştur. Şerife Hatun, eski usul üzere kalhânenin iltizamından 1218/1803-1804 senesine ait olan hakkının verilmesini talep etmiştir. Ancak voyvoda, kalhânenin Tokat'ta bulunan diğer kalhânelerle birlikte Yusuf Ziya Paşa'ya malikâne olarak verildiğini belirterek, meblâğ vermek istememiştir. Şerife Hatun, bu hususta kendisine yapılan haksızlığın önlenmesini talep etmiştir[40].

Kayıtlarda yapılan inceleme sonucunda Şerife Hatun'un evlâd-ı vâkıftan olduğu; vâkıfın, kalhânenin gelirinden yıllık 20 altını Medîne-i Münevvere fukarasına, geri kalan fazlanın da evlâdına verilmesini şarta bağladığı anlaşılmıştır. Bu sebepten Şerife Hatun'un *"ber-vech-i meşrût mutasarrife oldığı Tokad'da vâki' kalhânenin sâbıkı üzere bedel-i iltizâmı"* kendisine ödenmek şartıyla Yusuf Ziya Paşa'ya verilmesini hâvî ferman yazılmıştır[41].

XIX. yüzyılın ilk yarısında Tokat Bakır Kalhânesi, 1.000 kadar işçi çalıştıran ve yıllık 5.000 ton çam kömürü kullanarak 1.000 ton civarında bakır üreten bir tesis idi[42]. 1830 yıllarına kadar oldukça eski metotlarla çalışan bir işletme olarak görünüyordu. Bu amaçla 1835 tarihinde kalhâneyi ıslah etmek amacıyla faaliyete geçildi. 1835'te kalhâne nâzırı İstanbul'a çağrılarak, bakırın saflık derecesini artıracak çareler görüşüldü. Bu çabalarla işletmenin kalitesi bir miktar artırıldı. Ancak bu defa hem ücretlerin hem de kömür tüketiminin artması ve bilhassa kömür tedarikinin zorlaşması, yeni teknolojik yöntemlerin kullanılması gereğini ortaya çıkardı[43]. 1255/1838-1839 tarihinde Avusturya'dan Gustave Paulini adlı bir maden mühendisi getirtilerek, kalhâneyi

---

Ancak iki kalhânede de Bekir adı geçmekte ve icâre bedeli olarak 1.500 kuruş mutasarrıflarına ödendiği yer almaktadır. Bu ifadeler belki aynı kalhâneler olduğunu gösterebilir. *TŞS*, 11, 22. Yine 14 Şaban 1240/01 Nisan 1825 tarihli bir belgede *"Tokad'da Ebubekiroğlu Kalhânesi dimekle ma'ruf kalhânenin senevî binbeşyüz guruş icâresi oldığından"* ifadesi, aynı kalhâne olduğu savını güçlendirmektedir. *TŞS*, 29, 109/1.

[40] *TŞS*, 02, 99-100.

[41] *Aynı belge*.

[42] M. Genç, *aynı makale*, 1987, s. 167.

[43] A*ynı makale*, s. 166.

düzenlemek için incelemeler yapması istendi. Tokat'a gelen mühendis, kalhâne üzerine araştırmalarına başladı. Kalhânenin geri teknolojisinin ürün kaybına sebep olduğu, tasfiye işlemleri esnasında gereksiz harcamaların yapıldığı, tesislerde az üretime nazaran yüksek maliyetin ortaya çıktığını tespit eden Paulini, Tokat şehrinin ortasından geçen nehrin kullanılarak, su gücü ile çalışan yeni bir tesisin faaliyete geçmesinin gerekliliğini bir rapor ile Darbhane-i Amire'ye sundu. Bu rapora istinaden 1840'ların başında "Kalhâne-i Cedîd"[44] adıyla 1.000.000 kuruş harcanarak su kuvveti ile çalışan yeni ve modern bir metalürji tesisi kuruldu[45]. Daha sonra tesiste çalışmak üzere Avusturya'dan başka kalifiye mühendis ve ustalar da getirilmeye başlandı[46]. Mühendis Paulini de baş mühendis oldu. Bunların ücretleri Maliye Hazinesi'nden ödenmeye başlandı. Meselâ, 29 Cemaziyülevvel 1260/16 Temmuz 1844 tarihli bir belgeye göre, Ma'âdin-i Hümayun başmühendisi Paulini ile Keban ve Ergani Ma'âdin-i Hümayunu'nda ve Tokat Kalhânesi'nde istihdâm olunan mühendis, Avusturyalı madenciler, demirciler ve sonradan çağrılan orman mühendisi ve muavini vs.nin maâş ve yol masrafları olarak 1 yük 31.190 (131.190) kuruşun Maliye Hazine-i Celilesi'nden ödenmesi için mesârifat muhasebesine kaime yazılmıştır[47]. 1850'lere gelindiğinde Tokat Kalhânesi önemli ölçüde modernleştirildi ve bu tarihte *"Anadolu'da gerçekten ileri teknoloji ile çalışan yegâne metalürjik tesis"*[48] olduğu bazı batılı gözlemciler tarafından da dile getirildi.

Eski bakır kalhânesinin Tokat Sulu Sokak Çukur Medrese civarında olduğu, ancak 1840'larda yeni yapılan kalhânenin bugünkü Anadolu Teknik, Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu alanda kurulduğu bilinmektedir[49]. Tokat'ta kalhâne binasının ilk defa ne zaman kurulduğu hususunda açıklayıcı bir bilgi elde edemedik. Ancak Tokat'ta XVI. yüzyılın sonlarında bakırcılık ile ilgili uğraş dalları olduğunu bilmekteyiz[50]. Yine 14 Zilkade 1210/22 Mayıs 1796 tarihli bir fermandan kalhânenin varlığı üzerine bazı ipuçları bulabilmekteyiz. *"Tokad Kalhânesi'nde tabh ve tasfiye*

[44] F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 653.
[45] M. Genç, *aynı makale*, 1987, s. 167.
[46] Bunların sayıları zamanla 16'ya kadar çıktı ve kalhânenin yapımı ve geliştirilmesiyle görevlendirildiler. Nurcan Abacı, *1812 Tarihli Şer'iye Siciline Göre XIX. Yüzyılın Başında Tokat Şehrinin Sosyo-Ekonomik Durumu*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1994, s. 90.
[47] Ergani ve Keban madenleri ile Tokat Bakır Kalhânesi'nde çalıştırılan görevlilerin ücretleri ve diğer masrafların bir dökümü için bk. *Cevdet Darbhane*, No. 404.
[48] M. Genç, *aynı makale*, 1987, s. 167.
[49] Kitabın yazıldığı dönemde Teknik Lise idi. Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, III. Kısım, Tokat 1951, s. 205.
[50] F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 644.

olınan mirî nuhâsdan hâsıl olan hurda ve gubârın fazlası ikiyüz seneden berü Tokad voyvodalığı malına zamm ve ilhâk olınmak hasebiyle" ifadesi, kalhânenin varlığını XVI. yüzyılın sonlarına kadar götürmektedir[51].

II. Tokat Bakır Kalhânesi'nin Örgütlenmesi ve Yönetimi

1. Tokat Kalhâne-i Nuhas Mukataası'nın İhalesi

Mukataalar, *"muhteva ve mekân itibarı ile birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden"* malî bir birimdi[52]. Maden ocakları ve bakır ile ilgili işletmeler de mukataa haline getirilip iltizama verilmekteydi. Dolayısıyla Tokat'taki bakır kalhâneleri de mukataa haline getirilip, iltizama verilen işletmelerdendi. Meselâ, Temmuz 1796 tarihli bir belgeye göre, Medîne-i Münevvere fukarasına vakfedilen kalhâne, Beyhan Sultan'ın kethüdası Abdullah Berî tarafından 1208/1793-1794 ve 1209/1794-1795 senelerine mahsuben Tokat voyvodası Lütfullah'a iltizam olunmuştur. Ancak 1210/1795-1796 yılında ise bu kalhâne, mutasarrıfları olan kişilere bedel-i iltizamları verilmek üzere diğer kalhânelerle birlikte, Ma'âdin-i Hümayun emini Yusuf Ziya Paşa'ya malikâne olarak verilmiştir[53].

Yine Tokat Mevlevîhanesi vakfına ait olan kalhânenin Mevlevî şeyhleri tarafından değil de, icâre bedeli ödenmek şartıyla Tokat nuhas nâzırının tasarrufuna verildiğine yönelik kayıtlar mevcuttur[54].

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Tokat'taki bütün kalhâneler bir bütün halinde *"Kalhâne-i Nuhâs Mukāta'ası"* adı altında genellikle Ma'âdin-i Hümayun eminlerine iltizam ediliyordu[55]. İhaleyi alan eminler, sarraflarını göndererek kalhâneler kimlerin tasarrufunda ise, onlardan zabıt-nameler alarak, vakti geldiğinde eski usul üzere bedel-i iltizamlarını sahiplerine ödüyorlardı. Yani Tokat'ta dört adet bakır kalhânesi olmasına rağmen, tek bir kalhâne kastedilerek iltizam söz konusu oluyordu. Tokat Bakır Kalhânesi mukataasını iltizama alan kişiler genellikle Ma'âdin-i Hümayun eminleri olmalarına rağmen, bazen zımmî sarraflar da kalhâneyi iltizama alabilmekteydiler. Meselâ, 07 Safer 1229/29 Ocak 1814 tarihli bir belgede böyle bir iltizam anlaşmasının söz konusu olduğu görülmektedir. Burada hem Tokat Kalhânesi'nin sarrafa iltizam

[51] *TŞS*, 02, 68.
[52] Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 101.
[53] *TŞS*, 02, 99-100.
[54] *TŞS*, 11, 49/50; *TŞS*, 29, 109/1.
[55] F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 647.

edildiğini, sonra anlaşmasının feshedilip tekrar eminlere verildiğini ve devir-teslim işleminin yapılışını takip etmek mümkün olmaktadır. Şöyle ki:

1814 senesinde Tokat Kalhânesi, Erzurum ve Diyarbakır kalhâneleri ile birlikte ferman-ı hümayun ile Hüdavirdioğlu Sarraf Manik Bezirgân'a ihale olunmuştu. Ancak Ma'âdin-i Hümayun emini Vezir Hafız Mustafa Paşa, adı geçen kalhânelerin kendisine ihale edilmesi için başvuruda bulunmuştur. Bu talebe istinaden kalhânelerin Manik'te kalmasının *"usûl-i maslahatın sekenesine b*â'*is olacağı beyâniyle",* yine aynı yıl için Mustafa Paşa'ya ihale edilmesi kararlaştırılmıştır. Yani Sarraf ile 1814 yılı için yapılan iltizam anlaşması feshedilmiş ve kalhâneler kendisinden alınmıştır. Ancak devlet, sarrafın zarara uğramaması için 1813 senesine mahsuben elinde bulunan ham bakırın da, - onun Darbhane Amire'ye vereceği fiyattan yine sarraf kefaletiyle - vezire devrini istemiştir. Bu şartlar muvacehesinde adı geçen kalhânelerin iltizamının Mustafa Paşa'ya devri, devir işleminde taksitlerin nasıl ödeneceğinin tertip olunması ve kefil olan sarrafının isminin de kaydedilmesi suretiyle ödemenin yapılmasına yönelik hatt-ı hümayun yazılmıştır[56].

Ayrıca Tokat ve Erzurum kalhâneleri kimlerin tasarrufunda ise Mustafa Paşa'nın sarrafı vasıtasıyla zabıt-nameler tanzim edilmesi, bedel-i iltizamları verilmek şartıyla kalhânelerin mukataaları eskiden beri ne suretle yönetilip işletilmişler ise, 1814 senesinde de aynı şekilde idare edilmesi istenmiştir. Kalhânelerin Mustafa Paşa'ya ihaleleri - Diyarbakır Kalhânesi mukataası için ayrı, Tokat ve Erzurum kalhâneleri mukataaları için ayrı - Darbhane-i Amire nâzırı Seyyid İbrahim Sarım'ın mühürlü takririne istinaden ferman-ı hümayun ile gerçekleşmiştir[57]. Yani bu dönemde Tokat Kalhânesi, Diyarbakır ve Erzurum kalhâneleri ile birlikte 1814 senesinde Sarraf Manik'ten alınarak, bütün şartları yerine getirmek şartıyla Ma'âdin-i Hümayun emini Mustafa Paşa'ya ihale edilmiştir.

Bu dönemde Diyarbakır Kalhânesi mukataası da Darbhane-i Amire tarafından zabt, iltizam ve faizi cîb-i hümayuna irad kaydolunan mukataalardan biriydi. Bu mukataa da yukarıda ifade edildiği gibi 1814 senesine mahsuben Mustafa Paşa'ya ihale edilmiş ve iltizam bedeli için borç senedi Darbhane-i Amire'ye gönderilmiştir[58].

Tokat ve Diyarbakır kalhâneleri 1816 Mart'ından itibaren Ma'âdin-i Hümayun emini, Bozok ve Yeniil mutasarrıfı Hacı Salih Paşa'ya ihale edilmiştir. Salih Paşa, 27

[56] 07 Safer 1229/29 Ocak 1814 tarihli Ma'âdin-i Hümayun emîni Vezir Hafız Mustafa Paşa'ya hitaben Tokat Kalhânesi'nin ihale fermanı. *TŞS*, 18, 83.
[57] *TŞS*, 18, 83. Yine 04 Safer 1229/26 Ocak 1814 tarihli bir başka ferman. *TŞS*, 18, 84.
[58] *TŞS*, 18, 83.

Rebiyülevvel 1231/26 Şubat 1816 tarihinde Tokat kadısı, voyvodası, nuhas emini ve iş erlerine bir buyruldu göndererek, Tokat Kalhânesi'nin 1816 senesinde kendisine ihale edildiğini, Mart başından itibaren kalhânenin bütün mevcut araç-gereçleriyle birlikte Tokat'ta bulunan sarrafı Bogos'a devir ve teslim edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Salih Paşa, ayrıca selefi Mustafa Paşa'nın sarrafında 1816 Mart başından itibaren her ne kadar ham bakır mevcutsa *"marifet'-i şer' ve cümle ma'rifetiyle vezn ve kantâr"* olunmasını ve sarrafı Bogos'a teslim edilmesini, sonrasında işlemin yapıldığını gösteren imzalı defterin de kendisine ulaştırılmasını istemiştir[59]. Kalhânelerdeki devir teslim işlemlerini gerçekleştirmek üzere eminler sarraflarını görevlendirebiliyorlardı. Mahalle giden sarraf, diğer ilgililerin de katılmasıyla devir-teslim işlemini gerçekleştiriyor ve düzenlenen defteri emine gönderiyordu.

O halde Tokat Kalhânesi'nin ihalesi ve devir işlemleri hususunda özetle aşağıdaki bilgileri verebiliriz:

1. Tokat Kalhânesi mukataasını genellikle Ma'âdin-i Hümayun eminleri iltizama almakta idiler. Yukarıda görüldüğü üzere bazı zamanlar gayrimüslim sarraflar da kalhânelerin iltizamını alabilmekte idiler. Ancak kalhâne iltizamını Ma'âdin-i Hümayun emini almak istediğinde, diğer birine ihale söz konusu olmuyordu. Eğer verilmişse, maslahata uygun olarak anlaşması feshedilebiliyordu.

2. Mukataayı iltizama alanlar, ödemeler için bir sarrafı kefil olarak göstermekteydiler.

3. Eminler taksitleri nasıl ödeyeceğine dair borç senedini Darbhane-i Amire'ye sunmaktaydı.

4. Devir-teslim işlemlerini genellikle eminler adına sarraflar gerçekleştirmekte, bu esnada genellikle naip ve ilgili diğer görevliler de bulunmaktaydı.

5. İşlem sonucunda alacak-verecek hususlarının yer aldığı mühürlü defter düzenlenip, sarrafı vasıtasıyla eminlere ulaştırılmakta idi.

2. İdarî ve Malî Görevliler

a. Kalhâne Nâzırı, Kalhâne Müdürü

Tokat kalhânelerini Tanzimat'a kadar nâzırlar idare etmekteydiler. Nâzırların ataması 1828 yılına kadar Ma'âdin-i Hümayun Emaneti'ni uhdesine almış olan maden eminlerince yapılmaktaydı. 1828'den sonra bu mukataanın yönetimi Darbhane-i

[59] Salih Paşa'dan bilumum Tokat görevlilerine hitaben gelen buyruldu kaydı. *TŞS.*, 20, 50.

Amire'ye bırakıldığından, Tokat Kalhânesi nâzırının atanması da Darbhâne emininin inhası üzerine fermanla yapılmaya başlanmıştır[60]. Nâzır, kalhânenin iyi çalışmasından sorumlu birinci derecede memur olarak görülmektedir.

Selh-i Rebiyülevvel 1228/02 Nisan 1813 tarihli bir belgeden Tokat Nuhas Kalhânesi'nin Barutçu-zâde Abdullah'a ihale edildiğini öğrenmekteyiz. Kalhânenin nâzırı Ahmed vefat ettiğinden, *"kalhâne-i mezkûre nezâretden hâlî"* olmuştur. Bu sebepten *"kâr-güzâr ve sadâkat-kâr"* ve hizmeti liyakatle yerine getirecek biri olarak nitelenen Barutçu-zâde Abdullah, Tokat Kalhânesi Nâzırlığı'na atanmıştır. Atama işlemi Darbhane-i Amire nâzırı İbrahim Sarım'ın mühürlü inhası üzere fermanla gerçekleştirilmiştir. Atamadan sonra, nâzıra memuriyetinin icaplarına göre hareket etmesi gereği hatırlatılmakta ve *"kalhâne-i mezkûrenin hüsn-i imâl ve idâresine mezîd-i sa'y ve gayret"* göstermesi istenmekteydi[61].

19 Şaban 1239/19 Nisan 1824 tarihinde Tokat kadısı, voyvodası, âyan, zabitler ve mübaşir tayin olunan Salih ve iş erlerine hitaben gönderilen bir fermanda, Darbhane-i Amire nâzırı Hüseyin Hüsnü'nün takririne istinaden 300 bin kıyye bakırın Tokat'tan Samsun İskelesi'ne gönderilmesine gayret gösterilmesi istenmekteydi. Ayrıca Tokat nuhas nâzırına hitaben Samsun'a intikal ettirilecek bakırın nakil ücretlerinin kendisi ile birlikte *"Tokad Kalhânesi müdîri ma'rifeti"* ile sahiplerine ödenmesi gerektiği belirtilmekteydi[62].

15 Şaban 1240/04 Nisan 1825 tarihinde Tokat naibi, nuhas nâzırı, zabitler, iş erleri ve Darbhane-i Amire tarafından mübaşir atanan Mustafa'ya hitaben gönderilen bir başka fermanda, Ergani madeninden iki tertipte 300 bin kıyye bakırın Tokat kalhânelerinde tasfiye olunarak İstanbul'a nakli için Ma'âdin-i Hümayun emini Salih Paşa ve *"kalhâne nâzırına hitâben"* emr-i şerif gönderildiği belirtilmekteydi. Ayrıca nuhas emini ve bilumum diğer görevlilere de bu fermanın yazıldığı, adı geçen bakırın Samsun İskelesi'ne kadar nakil ücretlerinin *"Tokad Kalhânesi müdîri ve nuhâs nâzırı ma'rifetleriyle"* sahiplerine ödenmesi emredilmekteydi[63]. O halde kalhâne nâzırının vazifelerinden birisi de, nuhas nâzırı ile birlikte bakırın Samsun'a intikaline yardımcı olmak ve nakliye ücretlerinin sahiplerine ödenmesini sağlamaktı. Fermanlardan anlaşıldığına göre, aynı dönemde Tokat Kalhânesi nâzırı yerine *"müdîr"* de kullanılmaktaydı.

---

[60] F. Tızlak, *aynı makale*, 1995, s. 647-648.
[61] Tokat kadısı ve kalhâne nâzırı Abdullah'a hitaben yazılan ferman. *TŞS*, 17, 45/1.
[62] *TŞS*, 29, 25/2.
[63] *TŞS*, 29, 113/1.

Bu fermandan yaklaşık bir buçuk ay sonra 05 Şevval 1240/23 Mayıs 1825 tarihinde Sivas valisi Mehmed Paşa tarafından Tokat'taki bilumum görevlilere hitaben aynı konu ile ilgili bir buyruldu gönderilmiş, Tokat'ta tasfiye edilecek 300 bin kıyye bakırın nakliye ücretinin *"Tokad Kalhânesi nâzırı ve müdîri umûr-ı ma'rifetiyle"* sahiplerine ödenmesi istenmiştir[64]. Bu buyrulduda konu daha da açıklığa kavuşmaktadır. Çünkü *"ma'rifetiyle"* kelimesi tek bir kişiyi ifade etmektedir. O halde nâzır ile müdür aynı kişidir.

Yine 21 Şevval 1245/15 Nisan 1830 tarihli Darbhane-i Amire'ye gönderilen bir belgeye göre, 17.440 batman ham ve 29.188 batman işlenmiş bakır; mal, borçlar ve araç-gereç bedeli olarak 37.400 kuruş eski Kal emini Salih Efendi ve sarrafı Madrus'tan Kalhâne nâzırı Ahmed'e devredilmiştir. Yine bakırın nakliye ve tasfiye masrafları olarak 72.568,5 kuruş alacak ve 6.292 kuruş müteferrik nakliye masrafları olmak üzere toplam 115.914,5 kuruşluk bir meblağ, *"Ahmed nâzır-ı Kalhâne-i Tokad"* imzalı düzenlenen bir defterle Darbhane-i Amire'ye gönderilmiştir. Bu belgede de görüldüğü üzere, kalhânenin bir işletme olarak üretim ve harcamalarına nezaret eden birinci derecedeki görevli nâzır idi[65].

1831 yılında Kalhâne nâzırı Ahmed, İstanbul'a bir dilekçe yazarak, daha önce gönderilen bir emr-i şerifle *"kömür-keşân"* (kömür temin eden) köy ahalilerinin tekâliften muâf olmalarını, ancak buna uyulmadığını belirtmiştir. Darbhane-i Amire tarafından idare olunan *"Tokat Kalhânesi'ne merbût kömür-keşân kurâsı re'âyası serbest olarak kimesne tarafından müdâhale olunmak icâb itmez iken Sivas muhassılı tarafından rencîde"* olunduklarından bahseden nâzır, *"muhassıl-ı mümâ-ileyhin ol-vechile vâki' olan müdâhalesinin men' ü def'î ve re'âya-yı mersûmeye her vechile ri'âyet olınmak bâbında"* daha önce gönderilen emr-i şerif benzeri bir fermanın verilmesini talep etmiştir. Bu marûzata istinaden 03 Zilhicce 1831/15 Mayıs 1831 tarihinde Tokat Kalhânesi'ne kömür temin eden kömür-keş köy ahalilerinin tekâliflerden muâf oldukları ve Sivas muhassılının da bunlara müdahale etmemesini hâvî ferman yazılmıştır[66]. O halde kalhâne nâzırının görevlerinden birisi de, kalhânenin iyi çalışması için kömür hususunun sekteye uğramamasına dikkat etmek, sorunlar ortaya çıktığında gerekli yazışmaları yapmak ve verilen ilgili emirleri uygulamaktı.

Tanzimat'tan sonra yapılan idarî düzenlemelerle kazalar, müdürler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu düzenlemeyle birlikte Tokat Kazası da müdürlerin yönetimine

[64] *TŞS*, 29, 113/2.
[65] Tokat Kalhânesi nâzırı Ahmed'in düzenlediği defter. *TŞS*, 35, 19/2.
[66] *TŞS*, 37, 162-163.

verilmiştir. Aynı dönemden itibaren Tokat Kalhânesi'nin yönetiminin de kaza müdürleri tarafından üstlenildiği görülmektedir. Meselâ, 29 Rebiyülevvel 1265/23 Şubat 1849 tarihli bir belgeye göre, *"Tokad kazâsı ve nuhâs kalhânesi müdîri"* rikâb-ı hümayun kapıcıbaşılarından Ragıp Ağa idi[67]. Yukarıdaki ifadeye göre, Tokat Kalhânesi müdürlüğü ile Tokat Kazası müdürlüğünün birleştirilmiş olduğu görülmektedir. O halde Tanzimat'tan sonra kalhâne yönetiminin de nâzırlıktan müdüriyete dönüştürülmüş olduğu söylenebilir. Haddizatında bu çalışmada yukarıda belirtildiği gibi, Tanzimat'tan önce de bazen nâzır yerine müdür kullanılmıştır. Ancak genel ifade nâzırdır. Bir çalışmada 1850'den sonra Tokat Kalhânesi'nin, kaza müdüründen bağımsız ayrı bir müdür tarafından idare edilmeye başlandığı belirtilmesine rağmen[68], 03 Recep 1269/13 Nisan 1853 tarihli bir belgedeki *"bende-i müdîr-i kazâ-i Tokad ve Kalhâne-i âmire"* ifadesinden, Tokat Kazası müdürünün zaman zaman kalhâne müdürlüğünü de yürütmeye devam ettiğini göstermektedir[69].

b. Nuhas Nâzırı, Nuhas Emini

Tokat'a getirilen ham bakırı teslim alma ve mamul hale getirilen bakırı da Samsun İskelesi'ne nakletme görevini devlet adına "Nuhâs Nâzırı"[70] ya da "Nuhâs Emini"[71] adı verilen bir görevli yerine getirmekteydi. 29 Cemâziyelevvel 1218/16 Eylül 1803 tarihli bir belgeye göre[72], bakır görevlisi için *"Tokad'da nuhâs-ı mîrî nâzırı Mehmed Emîn Ağa"* ve 25 Rebiyülâhır 1219/03 Ağustos 1804 tarihli bir başka belgeye göre de[73] *"Tokad kalhânelerinde nâzır-ı nuhâs Mehmed Emîn Efendi"* ifadeleri kullanılmakta, bu görevlinin mutemedi Dimitri ile birlikte Samsun İskelesi'ne bakır naklettiği ve orada *"nuhâs-ı mirî kabzına me'mûr Mehmed Said Ağa"*ya teslim ettikleri belirtilmekteydi.

27 Şevval 1222/28 Aralık 1807 tarihli bir başka belgeye göre, Tokat nuhas eminliğinde Seyyid Ahmed bulunuyordu. Nuhas eminleri, 1828'e kadar kalhâne iltizamını alan Ma'âdin-i Hümayun emini, ondan sonra da Darbhâne-i Amire tarafından atanmakta idi. *"Ma'âdin-i Hümâyûnum emîni tarafından Tokad'da nuhâs emîni olan Seyyid Ahmed"* ifadesiyle gönderilen ferman, Mevlevîhane vakfından olan kalhânenin tasarrufunun şeyhe mi yoksa Tokad nuhas emini Ahmed'e mi ait olduğu hususuna açıklık

[67] *Cevdet Darbhane*, No. 129.
[68] F. Tızlak, *aynı makale*, s. 648.
[69] *Cevdet Darbhane*, No.2874.
[70] *Cevdet Darbhane*, No. 95.
[71] *TŞS*, 11, 49-50.
[72] *Samsun Şer'iye Sicili.*, Defter No. 1755, Varak No. 55-B/3.
[73] *Samsun Şer. Sic.*, 1755, Varak No. 56-B/2.

getirmekte idi. Ferman'ın sonunda Darbhane-i Amire nâzırı Seyyid Mehmed'in ilâmına istinaden kalhânenin eskiden olduğu gibi nuhas emini tarafından yönetmesine karar ve Ahmed'e de şu emirler verilmiştir: *"Sen ki nuhâs emîni mûmâ-ileyhsin kalhâne-i mezbûre icâresiçün senevî verile gelen beş yüz kırk guruşı vakt u zamâniyle şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına edâ vü teslîm kalhâne-i mezbûrı kemâ-fi'l-evvel sen zabt ü rabt eyleyüb"*[74]. O halde bu ferman, Tokat Mevlevîhanesi'ne ait olan kalhânenin - Ma'âdin-i Hümayun emini tarafından nuhas emini atanmış olan - Ahmed tarafından yönetilmesini emretmekteydi.

22 Cemaziyülevvel 1226/14 Haziran 1811 tarihli bir başka fermanda yine *"Tokad nuhâs nâzırı Seyyid Ahmed"* ifadesi kullanılmakta idi ki, burada emin ile nâzırın aynı anlamda kullanıldığı sonucu çıkmaktadır[75]. Ergani'den Tokat Kalhânesi'ne, oradan da Samsun İskelesi'ne gönderilen mamul bakırın nakli; Sivas, Amasya, Tokat ve Canik (Samsun) sancaklarından kiralanan araba ve hayvanlarla gerçekleştiriliyordu[76]. Bu nakil vasıtalarının ücretleri ise Darbhane-i Amire'den verilmekte ve ödemesi Ma'âdin-i Hümayun sarrafı ile Tokat nuhas nâzırı vasıtalarıyla yapılmaktaydı. Meselâ, bir belgede 1226/1811 hasılatından 25 bin batman mamul bakırın Samsun'a kadarki nakliye ücretlerinin Ma'âdin-i Hümayun sarrafı Hüdavirdioğlu Manik Bezirgân ile nuhas nâzırı Ahmed'in nezaretinde sahiplerine ödenmesi emredilmekteydi[77]. O halde yukarıda da ifade edildiği gibi nâzırın bir görevi de, diğer görevlilerle birlikte bakırı güvenli bir şekilde Samsun'a ulaştırmaktı. Yine nakil vasıtalarının ücretlerinin sahiplerine ödenmesi emri verilirken, bunun *"Tokad Kalhânesi müdîri ve nuhâs nâzırı ma'rifetleriyle"* yapılması isteniyordu ki[78], bu durumda kalhâne müdürünün de nakliye ücretlerinin ödenmesinde etkisi ve yetkisi söz konusuydu.

16 Recep 1230/24 Haziran 1815 tarihli bir belgede de, 1228/1813 senesi mahsulünden olan yine 25 bin batman mamul bakırın Samsun İskelesi'ne nakledilmesi işleminin, bu hususla ilgili mübaşir ağa ile kalhânenin *"müdîri ve nuhâs nâzırı el-Hâc Şerîf Ağa ma'rifetleriyle"* yerine getirilmesi istenmişti[79].

Yine Gurre-i Recep 1230/09 Haziran 1815 tarihli bir başka belgede, İstanbul'da kaleler, donanma ve tophane için gerekli olan 300 bin kıyye bakırın arabalar ile Samsun

[74] *Tokat Şer. Sic.*, 11, 49-50.
[75] *Tokat Şer. Sic.*, 16, 107.
[76] *Cevdet Darbhane*, No. 95.
[77] *Tokat Şer. Sic.*, 16, 107.
[78] *Tokat Şer. Sic.,* 16, 107.
[79] *TŞS*, 19, 144/2.

İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a nakli için Tokat naibi ve nuhas emini ağaya hitaben yine emirler verilmekteydi[80].

O halde özetlemek gerekirse Tokat'ta görev yapan nuhas nâzırı ya da emininin en önemli görevi, devletin kanunen payına düşen ya da ihtiyaç halinde satın alınan bakırın kesintiye uğramadan İstanbul'a ulaştırılması ve nakliye ücretlerinin ödenmesi hususlarına nezaret etmekti.

c. Kalhâne Sarraflığı ve Ustabaşılık Vazifesinin Tevcihi ve Bir Dizi Muafiyetler

Osmanlı Devleti'nde Ma'âdin-i Hümayun eminlerinin yanında ve görevlendirdiği birimlerde maden işletmesini kolaylaştırmak ve sermaye temin etmek için sarraflar bulunmakta idi. Sarraflar, madenlerde üretim faaliyetlerini gerçekleştiren ustalara kredi veriyorlardı. Ustalar krediyi kendi adlarına alıyor, sonra elde ettikleri gelirden borçlarını ödüyorlardı[81]. Yani sarraflar, ustaların ihtiyaç duydukları sermayeyi sağlayarak, madende mecburi ihtiyaçların karşılanmasını kolaylaştırmaktaydılar. Ayrıca devlet adına madenden çıkarılan altın ve gümüş cevheri hususlarına dikkat etmeleri ve bunların zarar görmelerini önlemek de görevleri arasında sayılmaktaydı[82]. Gerek Ma'âdin-i Hümayun eminleri, gerekse Darbhane-i Amire adına hizmet gören sarraflar, yaptıkları bu hizmetler karşılığında hem ücret alıyor hem de vergi vb. bir dizi yükümlülüklerden muaf tutuluyorlardı. Çünkü sarraflık, *"gayret ve sadâkati"* gerektiren bir vazife idi[83].

Bakırın *"tabh ve tasfiyesine nezâret"* [84] de malî açıdan oldukça önemli bir konuydu. Bu sebepten Tokat Kalhânesi'nde de bir sarraf hizmet ediyordu. Kalhâne nezâreti ile sarrraflığı ve ustabaşılığı bazen aynı kişiye ihale edilebilirdi. Meselâ, 23 Cemaziyülevvel 1224/06 Temmuz 1809 tarihli bir belgeye göre, kalhâne nezareti ve sarraflığı yıllardan beri Arabkir Kazası Meşkir Köyü'nden Kaspâr veled-i İstefân'ın uhdesinde bulunuyordu. Kaspâr, *"Tokad'a nakl olınan nuhâs-ı hammın nakline ve tabhına ve sâ'ir iktizâ idenlerin mesârifâtlarının ahz u i'tâlarını idâre ve rü'yet eylemek üzere"* Ma'âdin-i Hümayun emini Yusuf Ziya Paşa tarafından *"sinîn ü menînden berü Tokad Kalhânesi'ne mâhiyye üçyüz guruş ma'âş"* ile *"kalhâne-i mezkûre nezâret ve*

[80] *TŞS*, 22, 281; *Cevdet Darbhane*, No. 326.
[81] Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban – Ergani Madenleri. 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri*, Sivas 1997, s. XXVII.
[82] F. Tızlak, *aynı eser*, s. 90-91.
[83] Darbhane-i Amire sarraflarına tanınan muâfiyetlerin Tokat Kalhânesi sarrafı Kaspâr veled-i İstefân'a da tanınmasını hâvî bir dizi tahrirat. *Cevdet Darbhane*, No. 1559.
[84] *Cevdet Darbhane,* No. 1559.

*sarrâflığı"*na atanmıştı. Nitekim Hazine-i Amire'deki baş muhasebe defterlerinde Tokat Kalhânesi'nde *"sarrâflık ve ustabaşılık için"* İstefân'a eskiden berat verildiği kaydı da mevcuttu[85].

Kaspâr, 1809'da Divan-ı Hümayun'a sunduğu bir arzuhâl ile hayatta olduğu süre içinde sadakatle hizmet etmesi koşuluyla bu vazifesini sürdürmesi ve Darbhane-i Amire sarraflarına verilen bir dizi muafiyetlerin kendisine de tanınmasını hâvî beratının yenilenmesini talep etmiştir[86].

Kaspâr veled-i İstefân'ın dilekçesine cevap olmak üzere Darbhane-i Amire nâzırı Ahmed Şakir'den ayrıntılı bilgi istenmiştir. Yapılan araştırmada Kaspâr'ın *"hizmet-i lâzımesinde gayret ve sadâkati bi'l-vücûh zâhir ü aşikâr olduğından"* hayatta olduğu sürece Tokat Kalhânesi sarraflığı vazifesinde *"sadâkat ve istikāmet üzere istihdâm olunmasiçün"* 21 Cemaziyülevvel 1224/04 Temmuz 1809 tarihinde berat-ı şerifi yenilenmiş[87] ve görevini sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca yeni berata göre, Kaspar'a dilekçesi doğrultusunda Darbhane-i Amire sarraflarına uygulanan[88] bir dizi muafiyetler de tanınmıştır[89].

Tokat Kalhânesi Sarrafı Kaspâr veled-i İstefân'ın Beratındaki Muafiyetleri

1. Vazifesini sadakatle yerine getirmesi koşuluyla *"kendüsi ve oğulları ve iki hizmetkârı cizye-i şer'iyyelerden ve avârız-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan mu'âf"* tutulması; 2. cizyedârlar tarafından tezkere tekâlifi ve başka bahane ile baskı yapılmaması; 3. koçi, tulum ve kazgan basarmasından?[90]; 4. yave ve ispençeden; 5. kul ve câriye resminden; 6. kazma, kürek, kürekçi ve ordu-yı hümayun tekâlifinden; 7. tapu akçesinden; 8. oğulları ve hizmetkârları da asesbaşı, subaşı, muhassıl, yasakçı ve kul oğlanlar kulluğundan, otlak ve samanlık tahmîlinden ve tekâlifinden muaf tutulması; 10. kendine uygun yiyecek, içecek, sarı mest pabuç, harp aletleri ve benzer teçhizat ile evlâtlarının kalpaklarına ve benzer elbiselerine herhangi bir sebeple müdahale olunmaması; 11. bağ, tarla resmi ve kassâbiyye akçesi ile eminler, âyan ve zâbitler taraflarından rencîde edilmemesi; 12. sakin oldukları evlerine konak kondurulmaması; 13. kassâm tarafından tahrîr-i defter tekâlifi ve resm-i kısmet talebi ve benzer bahanelerle

[85] Kaspâr veled-i İstefân'ın muafiyet beratı. *TŞS*, 13, 10.
[86] Kaspâr'ın arzuhali. *Cevdet Darbhane,* No. 1559. Bk. Ekler kısmı: Belge 2.
[87] *TŞS*, 13, 10. Transkripsiyonu için bk. Ekler kısmı: Belge 1
[88] Darbhane-i Amire sarraflarına verilen muafiyetler için bk.*Cevdet Darbhane*, No. 1559. Ekler kısmı.
[89] *TŞS*, 13, 10. Ayrıca Darbhane-i Amire sarraflarına ve Kaspâr'a tanınan muafiyetlerin karşılaştırılması için bk. Ekler kısmı: Belge 1 ve 2.
[90] Adı geçen ifadeler vergi ile ilgili yükümlülükler olmalıdır. Ancak aydınlatıcı bilgi bulamadık.

rencîde edilmemesi; 14. kendisine ve hanesine mahsus olan eşyadan masdâriyye ve harç resmi talep edilmemesi; 15. iskele ve kapılarda Hamr emini ve Galata voyvodası ve benzer zâbitler taraflarından harç akçesi talebiyle rencîde olunmaması; 16. sakin olduğu hanesine zâbitler taraflarından zorla bir kimse girmemesi, 17. bir kimse ile alış-veriş ve benzer hususlarda mahkemelik olduklarında, kendi hattı ile yazılmış mühürlü senet ya da hüccet ile amel olunup, davâları *"şurût-ı mezkûre"* üzere ancak Sadrazam huzûrunda dinlenilip, başka yerlerde dinlenilmemesi ve karara bağlanmaması; 18. kara ve deniz yolu ile gitmek istediklerinde güzellikle muamele edilmek, evlât ve onlara bağlı olanların elbise ve harp aletlerine müdahale olunmaması hususlarında muafiyetler tanınmıştır[91].

Görüldüğü üzere Kaspâr'ın yaptığı husus sadakat gerektirdiğinden ve kendisi de yaptığı hizmette gayret ve sadakati ile bilindiğinden, Darbhane-i Amire sarraflarına tanınan muafiyetlere sahip olmuştur. Kendisi, ailesi ve bağlı olanlar hem şer'î hem de örfî vergiler ile diğer bazı vergi ve yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır. Aynı Kaspâr, 1213/1798-99 senelerinde Keban'da sarraflık hizmetini de sürdürmüştür. Bu hizmeti karşılığında yine kendisi, oğulları ve iki hizmetçisine o zaman da benzer bir dizi muafiyetler tanınmıştı[92].

Sarraflar, aynı zamanda uygun görüldüğünde bazı mukataaları da iltizama alabilmekteydiler. Meselâ, daha önce de ifade edildiği üzere, 07 Safer 1229/29 Ocak 1814 tarihli bir fermana istinaden Hüdavirdioğlu Sarraf Manik Bezirgân Diyarbakır, Erzurum kalhâneleri ile birlikte Tokat Kalhânesi mukataasını da iltizamına almıştı[93].

Sarraflar, aynı zamanda bu hizmetleri yanında ustabaşılık görevine de atanabilirlerdi. Meselâ, aynı Kaspâr veled-i İstefân, Ma'âdin-i Hümayun emini Yusuf Ziya Paşa tarafından Tokat Kalhânesi'ne sarraflığına ilave olarak ustabaşı olarak da atanmıştır[94]. Ustabaşılar da, kalhânede çalışan ustalara sermaye sağlamakla görevliydiler. Kaspâr da, sarraflığı yanında ustabaşı olarak bakırın tasfiyesini kolaylaştırmak için ustalara gerekli sermayeyi sağlıyor ve bakırın aksamadan tasfiyesine nezaret ediyordu[95].

1842 yılında madenler Avrupa tarzında bir üretim tarzına geçtiğinden, bu tarihten itibaren Tokat Kalhânesi'nde sarrafların görevlerine de son verilmiştir[96].

---

[91] *TŞS*, 13, 10; *Cevdet Darbhane*, No. 1559.
[92] F. Tızlak, *aynı eser*, s. 91-92.
[93] *TŞS*, 18, 83.
[94] *TŞS*, 13, 10.
[95] *TŞS*, 18, 83.
[96] F. Tızlak, *aynı eser*, s. 92.

3. Teknik Elemanlar ve Görevliler

1. Kalhâne Kalcıbaşısı, Kalhâne Ağası, Kal Ağası, Kal Emini

Kal, maden tasfiyesi için izâbe ve pişirmek anlamında kullanılmaktadır[97]. Bu çalışmada Tokat Kalhânesi'nde bakırın curufundan ayrılarak saf haline getirme işlemini ifade etmektedir. Bilindiği üzere Ergani'de ham hale getirilen bakır cevherinin son tasfiye işlemleri Tokat kalhânelerinde yapılmaktaydı. Bu işlem sonucunda saf hale getirilen bakır, kullanılmak üzere ilgili yerlere nakledilirdi. Evâil-i Zilhicce 1814/Nisan-Mayıs 1800 tarihli bir fermana göre, Tokat Kalhânesi'nde *"kalcıbaşı"*, Bogos adlı bir zımmî idi. Kalhânede bakır tasfiye işlemleri devam ederken Tokat voyvodası Beylül Bey, kalhâne kalcıbaşısı Bogos, hademe ve ustaları bir bahane ile hapsetmiş, dükkan ve mahzenlerini yıkmış, gerek adı geçen kalhâne görevlilerinden gerekse esnaf, tüccar ve ahaliden haksız yere akçe almıştır. Bu tarz hareketler kalhânede işleri durma noktasına getirmiştir. Tokat naibine verilen emirle baskıların önlenmesi ve haksız yere alınan paraların tamamının voyvoda tarafından sahiplerine ödenmesi emredilmiştir. Ayrıca voyvodaya da aldığı akçeleri sahiplerine geri ödemesi ve nefsî hareketlerden kaçınması hususlarında tembihlerde bulunulmuş, uymadığında gerekli cezaya çarptırılacağı belirtilmiştir[98].

Tokat Kalhânesi'nde bir de *"Tokad Kalhânesi ağası"* vazife yapmaktaydı. 19 Şevval 1229/04 Ekim 1814 tarihinde Tokat Kalhânesi'ni yönetimine alan Ma'âdin-i Hümayun emini Vezir Mustafa Paşa, Tokat kadısı ve voyvodasına hitaben bir buyruldu göndermiştir. Paşa, yazdığı buyrulduda yönetimindeki Tokat Kalhânesi ağası Hacı Abdullah Ağa'yı azledip yerine Tokat'lı Hacı Şerif Ağa'yı atadığını bildirmiştir. Sonra kalhânenin ihtiyaç duyduğu kömürün yine eskiden tedarik edilen mahallerden sağlanmasını isteyen Mustafa Paşa, bu hususta naip ve voyvodanın gereken yardımı eksiksiz olarak göstermelerinin *"vâcibât-ı umûrdan"* olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Mustafa Paşa, Kalhâne ağası Hacı Şerif'in işletmenin idaresi emrinde vazife yaptığını belirterek, elde edilecek hasılatın ahz u kabzına memur olan Sarrafı İmirza'nın dahi himayet edilmesi gerektiğini istemekteydi. O halde kalhâne ağasının en önemli görevi, *"kalhâne-i mezkûrenin evvelkinden ziyâde germiyyet ve i'mâl ve idâresi emrinde"* bulunması ve gerekli kömürün eski mahallerinden tedarik edilmesine çalışmasıydı[99].

07 Şevval 1232/20 Ağustos 1817 tarihli Tokat kadısı, voyvodası ve kal ağasına

---

[97] Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, (Hazırlayan: Recep Toparlı), Ankara 2000, s. 203.
[98] *TŞS*, 13, 52.
[99] *TŞS*, 19, 23.

hitaben yazılan bir buyrulduda, bu defa *"kal ağası"* ifadesi kullanılmaktadır. Kayıtta, kal ağası vasıtasıyla tüccar, esnaf ve kazancılara verilen bakır konusu ele alınmaktadır. Buna göre bakır, Tokat'ta adı geçen işletmelere *"növbetle virüle gelür iken ba'zı kimesneler ber-taraf-ı iştah ile növbete râzı"* olmadığından tüccar ve esnaf erbabına haksızlık yapıldığı, bu durumun da bakır satışı usulünü sekteye uğrattığı belirtilmiştir. Bakır maddesi *"vâridât-ı cesîme-i mirîyyeden"* olduğundan *"şirâze-i nizâmına zalîl"* gelmesinden kaçınılması ve bu hususa da naip, voyvoda ve kal ağasının nezaret etmesi istenmekteydi. Ayrıca esnaf ve tüccara bakırın sırayla verilmesi, *"növbeti olmayarak bakır almak murâd idenlerin"* ise engellenmesi emredilmekteydi[100]. Öyleyse Tokat'ta bakırın esnafa ve tüccara satışına ve bunun sırayla verilmesine nezaret eden görevlilerden birisi de, kal ağası idi.

21 Şevval 1245/15 Nisan 1830 tarihli bir başka belgeye göre, Tokat Kalhânesi nâzırı Ahmed, eski kalhânenin İstanbul'da kayıtlı olan borçları, araç-gereç, ham ve matbuh bakırını devlet adına,*"kal emîni Salih Efendi ve sarrâfı Madros"*un kendisine devren teslim ettiklerini hâvî Darbhane-i Amire'ye imzalı defter takdim etmiştir[101]. Yani 1830 tarihli bu belgede, *"kal emîni"* tabiri de kullanılmaktaydı.

2. Madenciler, Kalhâne Amelesi, Kömürcü ve Kürekçilerin Muafiyetleri

Osmanlı Devleti'nde madenler çok önemli olduğu için *"Kebân ve Ergani ma'denlerinde ve gerek ma'den-i mezkûre merbût Tokad Kalhânesi'nde istihdâm olınan ma'denciyân ve kazâlar ahâlilerinin ... refâh-ı halleri serbestiyet-i kadîmelerine ri'âyet*" olunması mecburi idi[102]. Meselâ, 1218/1803-1804 tarihli bir fermanda Sivas valisi ile Sivas ve Tokat kadılarına hitap edilmekte, madenlerde çalışan madenciler ve kalhânede çalışan amelelerin serbestiyetlerine dokunulmamasına yönelik emirler verilmekteydi. Fermanda Ergani ve Keban madenlerinin Osmanlı Devleti'nin önemli mukataalarından olduğu, bundan önce hatt-ı hümayun ile *"Keban ve Ergani madenlerinde ve gerek ma'den-i mezkûra merbût Tokad Kalhânesi'nde istihdâm olınan ma'denciyân ve kazâlar ahâlilerinin zuhûr iden da'âvî ve nizâ'aları ve ahz ü kabz ve te'dîbleri ve sâ'ir cüz'î ve küllî umûr ve husûsları ber-vech-i istiklâl ma'den emîni ma'rifetiyle görilüb etrâf ve havâlisinde olan vülât ve kudât ve sâ'ir ehl-i örf tâ'ifesinden birisi hilâfına tasaddî-i ta'arruz ile ma'denciyan tâ'ifesini ve kazâ ahâlisini ihzâr veyâhud âhar bahâne ile tâ'cîz"* etmemeleri hususunda gerekli emirlerin verildiği belirtilmektedir. Ayrıca Osmanlı

[100] *TŞS.*, 22, 54/2.
[101] *TŞS*, 35, 19/2.
[102] *TŞS*, 08, 106-107.

Devleti'nde madenler *"a'zam-ı mevâddan"* olduğundan, üretimin sıkıntıya uğramamasına vali ve ilgili görevlilerin gereken gayreti göstermesi, emirlere uyulması, bundan sonra *"tâ'ife-i ma'denciyân ve gerek amele-i kalhâne-i mezkûr ve gerek ma'dene bağlu olan kazâlar ahâlilerinin perâkende ve perîşân olmaları"*nın önlenmesi, zarar ve hasarlardan korunması emredilmiştir. Diğer taraftan Ma'âdin Hümayun, Mart başı 1218/1804'de dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından mirahur-ı evvel pâyesiyle Abdi Bey'in uhdesine ibka edilmiş, *"serbestiyet üzere bi'l-istiklâl zabt ü rabt"* etmesine matuf ferman yazılmıştır[103].

Yine 20 Ramazan 1243/05 Nisan 1828 tarihli bir fermana göre, *"Tokad Kalhânesi'nde istihdâm olınan amele ve hademenin yedlerinde olan emr-i şerîf mûcibince serbestiyetlerine ri'âyet olınmak lâzımeden ise de şimdilerde ba'zı ehl-i örf taraflarından hilâf-ı şurût-ı serbestiyet rencîde olınduklarından bu keyfiyyet merkûmenin perîşânlıklarını mûcib ve akdem-i mühimmât-ı cihâdiyyeden olan nuhâs maddesinin ta'tîlini müstevcîb oldığından bahisle amele-i merkûmenin şurût-ı serbestiyetlerini hâvî mukaddemâ yedlerine verilen"* emr-i şerifin yenilenmesini Ma'âdin-i Hümayun emini Vezir Salih Paşa'nın kapı kethüdası Hacı Mustafa takriri ile bildirmiştir. Sorun, gereği için Darbhane-i Amire nâzırı Ali Rıza'ya havale edilmiştir. Nâzır da, kayıtlarda yaptığı inceleme sonucunda Tokat Kalhânesi'nde görev yapan amele, kömürcü ve kürekçilerin hizmetleri karşılığında serbest ve vergilerden muaf oldukları, voyvoda vb. ehl-i örf görevlileri tarafından nâzır, hademe ve ameleye baskı yapılmaması gerektiği ve bakırın *"Cîb-i Hümâyûn-ı şâhâne'ye mahsûs vâridât-ı cesîmeden"* olduğunu hâvî Evâil-i Zilhicce 1238/Ağustos ortaları 1823 tarihinde emr-i şerif verildiğini, bu sebepten kimsenin müdahale edemeyeceğini, bütün işlerinin nuhas nâzırı vasıtasıyla görülmesini bildirmiştir. Bu bilgiler neticesinde 20 Ramazan 1243/05 Nisan 1828 tarihinde kalhânede çalışanlara müdahale edilmemesi ve işlerinin nuhas nâzırı vasıtasıyla görülmesine yönelik 1823 tarihli önceki fermana benzer içerikli bu ferman yazılmıştır[104].

Tokat Kalhânesi'ne kömür sağlayan kömürcü reaya, baltacılar ve kürekçiler de görev yapmaktaydılar. Kalhânenin ham bakırı işlemesi için en önemli maddelerden birisi de hiç şüphesiz ki kömür idi. Kalhâneye kömür, civar kaza köylerinden tedarik ediliyordu. *"Kömür-keş"* olarak atanan köy ahalileri de, *"serbestiyet"* üzere hareket etmekte ve aynı zamanda bir takım vergilerden de muaf tutulmaktaydılar. Ayrıca tedarik

[103] *Aynı belge.*
[104] Sivas Valisi, Tokat ve civârında bulunan kazaların kadıları ve naibleri ile nuhâs nâzırına hitaben yazılan ferman. *TŞS*, 32, 63-64.

ettikleri kömür karşılığında belirli bir meblağ da alırlardı[105].

Meselâ, 25 Cemaziyülâhır 1210/06 Ocak 1796 tarihli bir fermana göre[106], Turhal Kazâsı'na[107] bağlı Serpîn Köyü ahalileri kömür-keştiler. Yani kalhâneye kömür temin ediyorlardı. Köyün dağları kalın çam ağaçlarından ibaret olduğundan, köy ahalileri *"idare-i ma'âşlarına medâr içün"* ağaçları yakıp kömür elde etmekte, bunu kalhâneye naklederek mirî bakır kabz ve tabhına memura vermekte, bahasını ise nakit olarak memurdan (nuhas emini) almaktaydılar. Ancak adı geçen köy, Sivas Sancağı tımarlısının uhdesinde olduğundan yaktıkları, naklettikler ve sattıkları kömürün elde edilen bahasından köy ağaları da yarı yarıya ücret almakta, bu durumda *"ahâli-i karye kömür hark ve nakline hâhişker"* olmamaktadırlar. Mirî bakırın kalhânede tasfiyesinde güçlük çıkmaması için, kömür temin eden Serpîn ahalilerinin rencîde ve müdahaleden uzak olması gereklidir. Bu sebepten Darbhane-i Amire nâzırı Mîr Mustafa, köy ahalilerinin serbestiyetlerine engel olan ağalara tembihlerde bulunulması, riayet etmeyenlerin ve zorluk çıkaranların mahkeme vasıtasıyla yola getirilmesi, isim ve resimleriyle bildirilmesi gereğini İstanbul'a arz etmiştir[108]. Ayrıca Mîr Mustafa, Evâil-i Zilkade 1207/Haziran ortaları 1793 tarihinde Ma'âdin Hümayun'da üretilen ham bakırın tasfiyesi için, *"külliyetlü kömür ve araba tedârikine ihtiyaç"* olduğunu, kömürün vaktinde nakledilmesi için amelenin de hasseten lüzumu, bu hususta gerekli yardım ve kolaylığın sağlamasına yönelik Sivas valisine daha önce bir fermanın yazılmış olduğu bilgisini de vermiştir. Bu ilâma istinâden 1796 senesinde Tokat kalhânelerinde ihtiyaç duyulan kömürü tedarik eden Serpîn Köyü ahalilerine köy ağalarının baskılarının önlenmesi, köyde yaktıkları kömürün eski usûl üzere bedelinin tamamen Tokat'ta nuhas emini tarafından ahaliye ödenmesi ve buna Sivas valisinin de nezaret etmesi, müdahaleci köy ağalarının mahkemece yola getirilmesi, isim ve şöhretleriyle İstanbul'a yazılması emredilmiştir[109].

Tokat Kalhânesi'nde çalışan görevliler, çoğu zaman Tokat voyvodaları hem de diğer bazı zabitlerin müdahale ve baskılarına da maruz kalmakta, bu durum kalhânenin çalışmasında aksaklıklara yol açmaktaydı. Meselâ, 04 Zilkade 1233/05 Eylül 1818 tarihli

---

[105] *TŞS*, 23, 14/2.

[106] Ferman, Ma'âdin-i Hümayun emîni Yusuf Ziya Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazıların özetine istinaden yazılmıştır. *TŞS*, 23, 14/2.

[107] Bu fermanda *"Turhâl Kazâsı'nda Serpîn nâm karye cibâlleri eşçâr-ı çamdan i'bâret"* ifadesi geçmekte iken (*TŞS*, 02, 100), bir başka fermanda "*Tokad Kazâsı'nda vâki' Serpîn karyesi ahâlisi kömür-keş olub"* ifadesi geçmektedir. *TŞS*, 23, 14/2. Bu iki fermanda geçen köy aynıdır ve aslen Turhal Kazâsı'na bağlıydı.

[108] *TŞS*, 02, 99-100.

[109] *Aynı ferman.*

bir fermanda Sivas valisi, Tokat civarındaki kazaların kadı ve naipleri ile bakır nâzırına hitaben, kalhânede istihdam olunan amele, kömürcü ve kürekçilere ehl-i örf mensubu devlet memurları tarafından müdahale edilmemesi istenmekteydi. Kalhâne amelesinin diğer sınıflardan istisna tutularak bunların işlerinin ve bilumum hususlarının bakır nâzırı vasıtasıyla görülmesi ve başka tarafların karışmaması gereği özellikle belirtilmekteydi. Bu dönemde Ma'âdin-i Hümayun emini Vezir Nurullah Paşa, Tokat Kalhânesi'nde görev yapan amele, kömürcü ve kürekçilere voyvoda başta olmak üzere bazı zabitlerin müdahalede bulunduklarını, bu durumun kalhânenin işlevinde sıkıntılara sebep olduğunu İstanbul'a yazmıştır. Sorun, gereği için Darbhane-i Amire nâzırı Abdurrahman Bey'e havale edilmiş ve bilgi istenmiştir. Nâzır, Devletin mühim işletmesinden olan Tokat Kalhânesi'nde tasfiye olunan bakır için külliyetli kömürcüler toplanmasına ihtiyaç bulunduğu, bakır nâzırına ve hizmetinde bulunanlara yardımın mecburi olduğu, kalhâne nâzırı, hademe ve amelesine sebepsiz yere baskı yapılmaması, serbest olmalarıyla *"serbestiyetlerine ri'âyet olınmak üzere"* emr-i şerifin verilmesini ilâm etmiştir. Bu ilâma istinaden ferman yazılmış ve ilgili memurlara kalhânede istihdam olunan amele ve madencilerin hizmetleri cihetiyle *"sınuf-ı sa'ireden imtiyâz ve ri'âyet olınmaları lâzımeden"* olduğu, müdahale edilmemesi ve kömür nakli hususunda da gerekli dikkatin gösterilmesi emredilmiştir[110].

Kömür maddesinin eksilmemesi ve tedarikinde sorun yaşanmaması için bazı zamanlar Ma'âdin-i Hümayun eminleri de gerekli tedbirleri almaktaydılar. Meselâ, Ma'âdin-i Hümayun emini Nurullah Paşa, 1818 yılında kömür-keş Serpîn Köyü ahalilerinden bazılarının Kazâbâd (bugünkü Kazova) ve Zile kazaları taraflarına mutasarrıf olduklarını, bu durumun da kömürün eksilmesine sebep olduğunu belirterek, bunların *"vatân-ı asliyyelerine nakl ü iskânileriçün"* emr-i şerif verilmesini İstanbul'a yazmıştır. Gereği için yine Darbhane nâzırı Abdurrahman Bey'den bilgi istenmiştir. Kayıtları inceleyen nâzır, Ma'âdin-i Hümayun'a bağlı mahaller reayasından olanların oturdukları vatanlarını terk edip, başka yerlere dağılmış iseler, eski vatanlarına döndürülmelerinin yürürlükte olan nizam gereği olduğunu ilâm edince, 04 Zilkade 1233/05 Eylül 1818 tarihinde Kazâbâd ve Zile taraflarına dağılan ahalilerin, eskiden oturdukları köylerine döndürülmeleri için adı geçen kaza kadıları ile voyvodalarına hitaben ferman yazılmıştır[111].

11 Rebiyülevvel 1243/02 Ekim 1827 tarihli Sivas valiliği mahreçli bir buyrulduya

[110] *TŞS*, 23, 14/1; *TŞS*, 28, 95/1.
[111] *TŞS*, 23, 14/2.

göre, Tokat Kalhânesi'nde kullanılmak üzere satın alınan kömürden *"rüsûm-ı ihtisâb ahz olunmakda oldığı"*, ancak kalhâne maddesi olan kömürün diğer maddelere kıyas olunmaması ve *"kalhâne-i mezkûr içün alınan kömür hamûlelerinden ba'd-ez-în habbe-i vâhide rüsûm-ı ihtisâb alınmaması"* istenmiştir[112].

Yine 12 Muharrem 1244/27 Temmuz 1828 tarihli bir başka belgeye göre Tokat naibi, Tokat ihtisap memuru ve voyvoda vekiline hitaben Tokat Kalhânesi'nde kullanılmak üzere tedarik edilen kömürden ihtisap resmi alınmaması hususu konu edilmektedir. Buna göre daha önce kömür yüklerinden ihtisap resmi alınması hususunda Sadrazam tarafından Sivas valisi Mehmed Paşa'ya bir mektup yazılmışsa da, verilen bu emr-i şerifle bundan vazgeçilmiş ve kömürün yüklerinden ihtisap resmi talep edilmemesi ve kömürcülerin rencideye maruz kalmamasına itina gösterilmesi emredilmiştir[113].

Kömür-keş köyleri ahalilerinin serbestiyetlerine müdahale diğer yıllarda da devam etmiştir. Meselâ, 03 Zilhicce 1246/15 Mayıs 1831 tarihli bir belgede Tokat ve civarında olan kazaların kadı ve naipleri ve nuhas nâzırı Ahmed'e hitaben kalhâneye bağlı *"kömür-keşân kurâsı re'âyâsı müretteb olarak kimesne tarafından müdâhale olunmak icâb itmez iken Sivas muhassılı tarafından rencîde olundıklarından muhassıl-ı mûmâ-ileyhin ol-vechile vâki' olan müdahâlesinin men'"* edilmesi istenmiştir. Sivas muhassılı, adı geçen köye tüfekçi-başı göndererek birkaç kişiyi hapsettirmiş ve birçok sebepsiz baskılarda bulunmuştur. Ayrıca muhasssılın, Asâkir-i Mansûre ordusunun Sivas Sancağı hissesine düşen askerden dört adet hisse talep ettiği ve Turhal Kazası'ndan da *"evâmir-i âliyye"* ile vergilerden hisse toplamakta olduğu, ancak kömür-keş reayanın *"asâkir ve tekâlifât-ı sâ'irenin cümlesinden mu'âf ve müsellem oldukları ... re'âyâ-yı mersûme kalhâne-i mezkûreye müktezî olan kömürün hark ve nakline me'mur oldıklarından hem fi'ât-ı mirîyye ile kalhâne-i mezkûreye kömür virmeğe ve hem livâ-i mezbûreye hisse virmekliğe"* tahammülleri olmadıklarından perişan oldukları belirtilmiştir. Bu durumda kömür sorunu baş göstereceğinden, kalhânenin çalışmasının sekteye uğrayacağı, adı geçen kömür-keş köylülerinin tekaliflerden muaf olmaları gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca Darbhane-i Amire nâzırından gelen bilgiler muvacehesinde, Tokat Kalhânesi'nde istihdam olunan amele, kömürcü ve kürekçilerin diğer sınıflardan ayrı olduğu, serbest ve vergilerden muaf oldukları, serbestiyet şartlarına uyulması, bunların bütün işlerinin nuhas nâzırı vasıtasıyla görülmesi, kimse tarafından müdahale edilmemesi bir defa daha

[112] *TŞS*, 32, 72/4.
[113] *TŞS*, 33, 155.

fermanla emredilmiştir[114].

Sonuç

Tokat Bakır Kalhânesi, Osmanlı Devleti'nin bakır ihtiyacını karşılayan vazgeçilmez tesislerinden birisiydi. Kalhâne, özellikle Ergani maden ocaklarında bakır çıkarılmaya başlanmasıyla birlikte, daha fazla gelişme ve üretim yapma kapasitesine kavuşmuştur. Teknik eleman ve ekipmanlarının tecrübesi ve Samsun İskelesi'ne yakınlığı sayesinde kalhânenin önemi XIX. yüzyılın ilk yarısında daha fazla artmıştır.

Kalhânede üretimin gerçekleştirilmesi için, yönetimden usta ve amelelere kadar birçok kişi istihdam edilmiştir. Bunların yönetimini, koordinasyonunu sağlamak ve verimliliği kesintisiz sürdürmek görevi, kalhâne nâzırına verilmiştir. Sarraflar, ustabaşılar, ustalar ve işçiler nâzırın denetimi ve gözetiminde çalışıyorlardı. Tokat'taki diğer örfî ve şer'î görevliler de kalhânenin iyi çalışmasına nezaret etmekteydiler. Önemli olan devletin mühim maddelerinden biri olan bakırın salimen ve kesintisiz üretimi ve İstanbul ya da ilgili yerlere nakli ve kullanılması olduğuna göre, bütün devlet görevlilerinin kusurlara fırsat vermeden işlerin devamına olanak sağlaması aslî görevlerinden addediliyordu.

Sonuç olarak denilebilir ki, incelediğimiz dönemde Tokat Bakır Kalhânesi verimli bir biçimde Osmanlı tersane, tophane ve kaleleri gibi askerî tesislere gerekli bakırı sağlarken, aynı zamanda ihtiyaç hasıl olduğunda özel sektör olarak nitelendirilen esnaf ve tüccarlara da ucuz hammadde temin ederek, bakırdan eşya üretiminin ve ticaretinin de yaygınlaşmasına hizmet etmiştir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

1. Milli Kütüphane Yazmalar Bölümü Tokat Şer'iye Sicilleri

Sıra No	*Şer'iye Sicili . Defter No*	*Ait Olduğu Tarih (Hicri – Milâdi)*	*Sayfa Adedi*
1	02	1210 - 1211 / 1795 - 1796	300
2	08	1217 - 1219 / 1802 - 1805	181
3	10	1211 - 1222 / 1806 - 1808	166
4	11	1222 - 1223 / 1807 - 1809	189
5	13	1224 - 1225 / 1809 - 1810	190
6	16	1227 - 1228 / 1812 - 1813	159
7	17	1228 - --- / 1813 - ---	190
8	18	1229 - --- / 1813 - 1814	96

[114] Tokat ve civarında bulunan kazâların kadıları ve naipleri ile Tokat Kalhânesi nâzırı Ahmed'e hitaben kömür-keş olan köylerin salyâne muafiyetleriçün emr-i ali kaydı. *TŞS*, 36, 77. Aynı konu ve tarihli bir başka ferman için bk. *TŞS*, 37, 162-163.

9	19	1229 - 1230 / 1813 – 1815	200
10	20	1230 - 1231 / 1814 –1816	183
11	22	1232 - 1233 / 1816 - 1818	196
12	23	1234 - --- / 1818 - 1819	118
13	24	1234 - 1235 / 1818 - 1820	129
14	26	1235 - 1236 / 1819 - 1821	200
15	28	1238 - 1239 / 1822 - 1824	228
16	29	1239 - 1241 / 1823 - 1826	238
17	32	1243 - 1244 / 1827 - 1829	177
18	33	1244 - --- / 1828 - 1829	168
19	34	1244 - 1245 / 1828 - 1830	240
20	35	1245 - 1246 / 1829 - 1831	199
21	36	1246 - 1247 / 1830 - 1832	188
22	37	1247 - 1248 / 1831 - 1833	216

2. Milli Kütüphane İbni Sina Yazmalar Bölümü Samsun Şer'iye Sicili

Sıra No	*Şer'iye Sicili . Defter No*	*Ait Olduğu Tarih (Hicri – Milâdi)*	*Varak Adedi*
1	1755	1200 - 1251 / 1785 – 1840	170

3. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Darbhane: No. 95; 129; 326; 350; 404; 425; 1559; 2874.
Cevdet Maliye: No. 2292.

II. Kitap ve Makaleler

ABACI, Nurcan; 1812 Tarihli Şer'iye Siciline Göre XIX. Yüzyılın Başında Tokat Şehrinin Sosyo-Ekonomik Durumu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1994.

AHMET VEFIK PAŞA, Lehçe-i Osmânî, (Hazırlayan: Recep Toparlı), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2000.

ALTUNBAY, Mustafa; "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı, 6-8 Kasım 1998 Bildiriler, Trabzon 1999.

CİNLİOĞLU, Halis; Osmanlılar Zamanında Tokat, III. Kısım, Tokat 1951.

FAROQHİ, Suraiya; Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, 2. Baskı, (Türkçesi: Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

GENÇ, Mehmet; "17.-19. Yüzyılarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987.

---------- ; "Osmanlı Mâliyesinde Malikâne Sistemi", Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, 2. Baskı, İstanbul 2002.

KÖSE, Osman; "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih – Dil ve Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001, I. Cilt Tarih, Trabzon 2002.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt II, MEB Yayını, İstanbul 1983.

SAHİLLİOĞLU, Halil; "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri", ODTÜ Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı, Ankara 1978.

TIZLAK, Fahrettin; Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

---------- ; "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", TTK Belleten, Cilt LIX, Sayı 226, Aralık 1995.

---------- ; "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Eser Ofset Matbaacılık, Samsun 1993.

YÜKSEL, Hasan; Osmanlı Döneminde Keban – Ergani Madenleri. 1776 – 1794 Tarihli Maden

Emini Defteri, Dilek Matbaası, Sivas 1997.

Ekler

Belge: 1

Tokat Şer'iye Sicili, Defter No. 13, Sayfa No.10

Sarrâf Kaspâr veled-i İstefân'ın Muafiyet Fermanı

Arabkir Kazâsı'ndan Meşkir karyesi sâkinlerinden işbu dârende-i fermân-ı hümâyûn kıdvetü'l-muhtâri'l-milleti'l-mesîhiyye Kaspâr veled-i İstefân nâm zımmî *hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr* Divân-ı Hümâyûnuma arz-ı hâl idüb medîne-i Tokad'a nakl ile kalhânelerde kal' tabh ve tasfiye olunarak bâ-evâmir-i âlî-şân Tophâne-i Âmire'mde top ve havân izâ'asını Tersâne-i Âmire'mde Donânma-yı Hümâyûn'um kalyonlarının nuhâs katlaması içün lâzım ve muktezî olan nuhâsın der-i Âliyye'mde mevcûd bulunması müktezâ-yı umûr-ı Devlet-i Aliyye'mden idügi emr-i muhakkak ve nuhâs-ı mezbûrın Tokad kalhânelerinde tabh ve tasfiyesine nezâret ü dikkat olınarak ihtimâm olunması elzem oldığından hâlâ Sadr-ı a'zam ve Serdâr-ı ekrem ... düstûrü'l-mükerrem ve mu'azzam müşîrü'l-fehâm nizâmü'l-âlem nâzımü'l-menâzım Gâzî el-Hâc Yûsuf Ziyâ Paşa *edâma'llâhu te'âlâ iclâlehû* ve zatı bi'l-izzi ve'l-ikbâlehû tarafından kalhâne nezâret ve sarrâflığı sinîn ü menînden berü mersûmın uhdesinde olub sarrâflık sadâkat ve gayreti bi'l-vücûh âşikâr oldığı beyânîyle hayâtda oldukca hizmet-i mezkûre lâzıme-i uhdesinden sarf ve tahvîl olunmamak ve bâdî ve takvîyyet-i i'tibârî olunmak îsaga içün Darbhâne-i Âmire'm sarrâflarına i'tâ olunan ber-vakt-i şerîfem misillü kâffe-i şerâîti cesm olunarak yedine berât-ı âlî-şânım virilmek bâbında istid'â-yı i'nâyet eyledigi eclden Hazîne-i Âmire'mde mahfûz baş muhâsebe defterlerine nazar olundukda ber-vech-i muharrer sarrâflık ve ustabaşılık içün virilen berât-ı şerîfem kaydı ba'de'l-ihrâc emsâline kayd-ı sâ'ire ber-vech-i istid'â iktizâsı üzere ricâl-i Devlet-i Aliyye'mden hâlâ Darbhâne-i Âmire'm nâzırı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim Ahmed Şâkir dâme mecduhûdan isti'lâm olındukda mesfûr Kaspâr sarrâf *hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr*ın istid'âsına nazar olundukda Tophane-i Âmire'm ve Tersâne-i Ma'mûre'm ve mahal-i sâ'ire lâzımesiçün Ergani ma'deni hâsılâtından tabh ve tasfiye olmak içün Tokad'a nakl olınan nuhâs-ı hâmmın nakline ve tabhına vesâ'ir ve iktizâ idenlerin mesârifâtlarını ahz u i'tâlarını idâre ve rü'yet eylemek üzere taraf-ı müşârün-ileyhimden sinîn ü menînden berü Tokad Kalhânesi'nde mâhiyye üçyüz guruş ma'âş ile mersûm Kaspâr nâm *hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr* sarrâflık hizmetine me'mûr kılınmış olub hîn-i me'mûriyetinden bu ana gelince hizmet-i lâzımesinde gayret ve sadâkati bi'l-vücûh zâhir ve âşikâr olduğundan hizmet-i me'mûresinde hayatda oldukça sadâkat ve istikâmet üzere istihdâm olunmasıçün Darbhâne-i Âmire'm misillü kâffe-i şer'îsi derc olunarak mu'âf-ı berât-ı âlî-şânım virilmek niyâzında olmağla ... hizmet-i lâzımesinde gayret ve sadâkati nümâyân olub istid'âsı vechiyle hizmet-i lâzımesince gayret ve sadâkat u istikâmet olmak şartıyla hayâtda oldukca hizmet-i me'mûriyetinde istihdâm üzere Darbhâne-i Âmire sarrâfının mu'âfiyetini misillü berât-ı âlî-şânım virilmesini i'lâm itmekle i'lâmı mûcibince mu'âfiyet berâtı i'tâ olunmak fermânım olmağın binikiyüzyigirmidört senesi Cemâziyü'l-evvelinin yigirmibirinci gününden i'tibâren bu berât-ı hümâyûn-ı itâ'at-makrûnı virdim ve buyurdum ki mersûm Kaspâr veled-i İstefân *hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr* kalhâne-i merkûme nezâret-i sarrâflığı hizmetini kemâl-i sadâkat ve istikâmet ile bi-lâ-kusûr edâ-yı rü'yet eyledikden sonra hizmeti mukabili kendüsi ve oğulları ve iki hizmetkârı cizye-i şer'iyyelerden ve avârız-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan mu'âf ve müsellem olub cizyedârlar tarafından tezkere tekâlifi ve âhar bahâne ile dahl u ta'arruz olunmaya ve koçi ve tulum ve kazgan basarmasından? ve yâve ve ispençeden ve kul ve câriye resminden ve kazma kürek ve kürekçi ve ordu-yı hümâyûnum teklîfinden ve tapu akçesinden ve oğulları ve hizmetkârları dahi asesbaşı ve sübaşı ve muhassıl ve yasakçı ve kul oğlanlar kulluğundan ve otlak ve samânlık tahmîlinden ve teklîfinden ve kendüye münâsib me'kûlât ve meşrûbât ve sarı mest babuç ve alât-ı harbiyye ve bisâtına ve kayığına ve alât-ı sâ'irelerinden kisvelerinin zerdûzî tâtâr ve tâtâr kalpağı ve elbise-i sâ'irelerine bir dürlü müdâhale ve bahâne olunmaya ve bağ ve tarla resmine rencîde olunmaya ve sâkin oldukları evlerine zâbit gönderilmeye ve kassâm tahrîr-i defter teklîfi ve resm-i kısmet talebi ve sâ'ir âhar bahâne ile rencîde olunmaya ve kendüye ve hânesine mahsûs olan eşyâdan masdâriyye ve bac resmi taleb olunmaya iskele ve gümrüklerde sâ'ir zâbitân taraflarından harc akçesi talebiyle rencîde olunmaya ve sâkin oldığı hânesine zâbitân taraflarından bir kimesne ahz u i'tâ ve sâ'ir husûsda umûr-ı şer'iyyeden vâki' olur ise kendü hattı ile muharrer ve mümzâ temessük veyâhûd hüccet-i şer'iyye ile zabt olunub âhar yerlerde istimâ' olunmayub ve bahren gitmek vâki' oldukda hüsn-i vechiyle gitmek içün kendüsi ve yanında olan evlâd ve eşyâ'ı etbâ' tebdîl-i cezm ve kisve eyledüklerinde fi'âtlarına ve ta'allüllerine bahâne olunmamak üzere mu'âf ve müsellem olunub ber-vech-i muharrer mu'âfiyet ve müsellemenin vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb mâni vü mezâhim olunmayub bir dürlü dahl ü taarruz kılmayalar. Şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar. Tahrîren fi'l-yevmi's-sâlis işrîn Cemâziyü'l-evvel li-sene erba'în ve işrîn ve mi'eteyn ve elf.

Belge: 2

Cevdet Darbhane, No. 1559

Darbhâne-i Âmire Sarraflarına Verilen Muâfiyet Beratı

Emsâli kaydı

Darbhâne-i Âmire'min yevmî otuz akçe vazîfe ile nısf sarrâflık ve ustabaşılığına mutasarrıf olan Kirkor veled-i Ma'il zımmînin Divân-ı Hümâyûn'a takdîm eylediği arz-ı hâli mefhûmında mukaddemâ yedine verilen mu'âfiyet-nâme-i hümâyûnda kayd olınan sarrâflık ve ustabaşılığının dîgerine mutasarrıf olan şerîki Yorki zımmîye verilen mu'âfiyet-nâme-i mezbûrenin muhtevî oldığı şerâ'itin cümlesi derc ve beyân olunmadığından mahzûnlığını mûcib idügini beyân-birle şerîki mersûmın yedinde olan mu'âfiyet-nâme misillü kendüye dahi müceddeden berât-ı şerîf i'tâ ve ihsân kılınmasını tahrîr ve istid'â eylediği eclden Hazîne-i Âmire'm kuyûdâtına lede'l-mürâca'a mu'âfîylerini hâvî mersûmânın yedlerine verilen berât-ı şerîf kaydları ale't-tafsîl baş muhâsebeden ba'de'l-ihrâc müktezâ-yı nizâmı hâlâ Darbhâne-i Âmire'm nâzırı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Ahmed Şâkir *dâme mecduhû*dan isti'lâm olındukda mesfûr Kirkor'un şerîki Yorgi zımmiye verilen mu'âf-nâme-i mezbûrede münderic olan ba'zı şerâ'it-i mersûme Kirkor'un yedinde olan mu'âfiyet-nâmeden zâ'id olarak şerîki mersûme Yorgi'nin berâtına derc ve tastîr olunmış oldığı ihrâc olınan derkenârlarından zâhir ü nümâyân olmağla fî'n-nefs evâmir zikr olınan sarrâflık ve ustabaşılık bâ-müsâfa'a iştirâken uhdelerinde oldığından birinin berâtında mukayyed ve mastûr olan şerâ'it ve dîgerinde dahi derc u tastîr kılınmasını münâsib mülâhaza oldığı beyâniyle mersûm Kirkor şerîki misillü el-yevm Darbhâne-i Âmire'de sarrâflık ve ustabaşılık hizmetinde müstahdem sadâkatkâr ve emekdâr oldığına ri'âyeten mersûmın zâ'id olan atîk mu'âfiyet berâtı kaleminde hıfz ve şerîki berâtında münderic şerâ'it bi-temamihâ derc ü ilâve olınarak mersûm Kirkor'un yedine dahi mahdûd mu'âfiyet berâtı i'tâ olınmak bâbında binikiyüzyigirmidört senesinin Muharremü'l-harâmının dördinci güni târîhiyle muvarrah bâ-telhîs fermân-ı âlî sâdır olmağın mûcibince atîk berât hıfz olmağla mahdûd bu berât-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûnı virdüm ve buyurdum ki mersûm Kirkor veled-i Mâ'il zımmî Darbhâne-i Âmire'min sarrâflık ve ustabaşılık hizmetini kemâl-i sadâkat u istikâmet ile bi-lâ-kusûr idâre ve rü'yet eyledükden sonra hizmeti mukâbelesinde şerîki mesfûr Yorki dahi misillü kendüsi ve oğulları ve iki nefer hizmetkârı cizye-i şer'iyyelerinden ve avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan mu'âf ve müsellem olub cizyedârlar taraflarından tezkere tekâlîfi ve âhar bahâne ile dahl u ta'arruz olınmaya ve koçi ve tulum ve kazgân basarmasından? ve yâve ve ispençeden ve kul ve câriye resminden ve kazma ve kürek ve kürekçi ve ordu-yı hümâyûnım tekâlîfinden ve tapu akçesinden ve oğulları ve hizmetkârları dahi asesbaşı ve sübaşı ve muhassıl ve yasakçı oğlanı tekâlifinden kulluğundan ve otlak ve samanlık tahmîlinden ve teklîfinden ve kendüye münâsib me'kûlât ve meşrûbât ve hububâta ve sarı mest babuç ve alât-ı harb ve bisâtına ve kayığına ve evlâdlarının kisvelerine zerdûzî tâtâr kalpaklarına ve elbise-i sâ'irelerine bir dürlü bahâne ve müdâhale olınmaya ve bâğ ve tarla resmi ve kassâbiyye akçesi talebîyle umenâ vü a'yân ve zâbitân taraflarından rencîde olınmaya ve evlerine konaklarına zâbit gönderilmeye ve kassâm taraflarından tahrîr defteri tekâlifi ve resm-i kısmet talebi ve sâ'ir âhar bahâne ile rencîde olınmaya ve kendüye ve hânesine mahsûs olan eşyâdan masdâriyye ve bac resmi taleb olınmaya iskele ve kapularda hamr emîni ve Galata voyvodası ve sâ'ir zâbitân taraflarından harc akçesi talebiyle rencîde olınmaya ve sâkin oldığı hânesine zâbitân taraflarından cebren bir kimesne girmeye ve bir kimesne ile ahz u i'tâ ve sâ'ir husûsda umûr-ı şer'iyyeden vâki' oldıkda kendü hattı ile muharrer ve mümzâ temessük veyâhûd hüccet-i şer'iyye ile zabt olınub ve nizâ' vâki' oldukda ber-müktezâ-yı sıhhat veyâhûd hüccet-i şer'iyye mûcibince amel olub mâdemki da'vâsı şurût-ı mezkûre üzere ancak Sadr-ı azam huzûrında istimâ' olınub âhar bir yerde istimâ' olınmaya ve berren ve bahren gitmek vâki' oldukda âhar vechile gitmek içün kendü yanında bulunan evlâd ve eşyâ' vü etbâ'ı tebdîl-i cezm ve kisve eyledüklerinde kıyâfetlerine ve edevât-ı harblerine ta'allül ve bahâne olınmamak üzere mu'âf ve müsellem olub vech-i meşrûh üzere şurûtıyla berât-ı şerîf olmağa. 15 Cemâziyü'l-evvel 1224.

Darbhâne Nâzırı efendi emsâline kayd ber-vech-i istid'â iktizâ-yı nizâma mübâderet eyleyesin deyü. 17 Cemâziye'l-evvel 1224.

Tokat Kalhânesi sarrâfı Meşkirli Kaspâr veled-i İstefân'ın mu'âfiyet berâtı bu vechile olacakdur.

Kaspâr'ın Mu'âfiyet berâtı arz-ı hâli

Devletlü inâyetlü merhâmetlü efendim Sultânım hazretleri devlet ve ikbâl ile sağ olsun arz-ı hâl kullarıdur ki,

Ma'âdin-i Hümâyûn-ı Şâhâne'den Ergani ma'deninde hâsıl olan nuhâs-ı hâm medîne-i Tokad'a nakl ile kalhânelerde tabh ve tasfîye olunarak emr u fermân oldığı üzere Darbhâne-i Âmire'mde top ve havân isâgası ve Tersâne-i Ma'mûre'de Donanmâ-yı Hümâyûn kalyonlarının nuhâs kaplaması içün lâzım ve müktezî olan nuhâsın der-i Aliyye'de mevcûd bulunması muktezâ-yı umûr-ı Devlet-i Aliyye'den idügi emr-i muhakkak ve nuhâs-ı mezkûrın Tokad kalhânelerinde tabh u tasfiyesine nezâret ü dikkat olınarak ihtimâm olınması elzem oldığından kalhâne-i mezkûre nezâret ve sarrâflığı devletlü merhametlü Sadr-ı a'zam ve Serdâr-ı ekrem veliyyü'n-ni'am el-Hac Gâzî Yusuf Ziya Paşa efendimizin emri ve irâde-i aliyyeleriyle sinîn-i vâfireden berü uhde-i kullarında olub sadâkat ve gayretim bi'l-vücûh âşikâr olmağla merâhim-i âlîleründen mercûdur ki ömrüm oldukça hizmet-i lâzıme-i mezkûre uhde-i acizânemden sarf ve tahvîl olınmamak ve bâdî-i takviyyet-i i'tibârım olmak vechiyle Darbhâne-i Âmire sarrâflarına i'tâ olınan berât-ı âlî-şân misillü kâffe-i şerâyiti derc olınarak yed-i çâkerâneme dahi müceddeden berât-ı şerîf-i âlî-şân inâyet ve ihsân buyrılmak bâbında emr u fermân devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretlerinindür.

Bende-i Kaspâr Sarrâf-ı Kalhâne-i Tokad

Darbhâne-i Âmire Nâzırı Ahmed Şâkir'in i'lâmı

Ma'rûz-ı kullarıdur ki,

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen sâhib-i arz-ı hâl-i Kaspâr sarrâfın istid'âsına nazâr olındıkda Tophâne-i Âmire ve Tersâne-i Ma'mûre ve mahall-i sâ'ire lâzımesiçün Ergani ma'deni hâsılâtından tabh ve tasfiye olınmak için Tokad'a nakl olınan nuhâs-ı hâmın nakliyye ve tabhiyye ve sâ'ir iktizâ iden mesâriflerinin ahz u i'tâlarını idâre ve rü'yet eylemek üzere taraf-ı eşref-i hazret-i veliyyü'n-ni'âmîlerinden sinîn-i vafîreden berü Tokad Kalhânesi'nde mâhiyye üçyüz guruş ma'âş ile mesfûr Kaspâr sarrâflık hizmetine me'mûr buyrulmış olub hîn-i me'mûriyetinden bu ana gelince hizmet-i lâzımesinde gayret ve sadâkati bi'l-vücûh zâhir ü âşikâr oldığından hizmet-i lâzımesinde ilâ ahiri'l-ömr sadâkat u istikâmet üzere istihdâm olunmasıçün Darbhâne-i Âmire sarrâfları misillü kâffe-i şerâyiti derc olınarak mu'âfiyyet berât-ı âlî-şânı inâyet ü ihsân buyrılmak niyâzında olmağla fî'n-nefsi'l-emr mersûmın hizmet-i lâzımesinde gayret ü sadâkati nümâyân olub istid'âsı vechiyle hizmet-i lâzımesinde gayret ü sadâkat ve istikâmetde olmak şartıyla ilâ ahiri'l-ömr hizmet-i me'mûresinde istihdâm olınmak üzere derkenârda muharrer mu'âfiyyet-nâme misillü berât-ı âlî-şân sadaka u ihsân buyrılmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindür.

Darbhâne-i Amire Nâzırı Ahmed Şâkir

İzzetlü Defterdâr Efendi Darbhâne-i Âmire nâzırı efendinin işbu i'lâmı mûcibince iktizâ iden berât-ı şurût-ı mezkûre üzere tahrîr ve tanzîm etdirdesün deyü. 19 Cemâziyü'l-evvel 1224.

İ'lâmları ve der-kenârları ve sâdır olan fermân-ı âlî mûciblerince baş muhâsebeye kayd ve sarrâflık vechiyle mu'âfiyyet berâtı tahrîr oluna.

Berât irâde. Fî 28 Cemâziyü'l-evvel sene 1224.

Belge: 3

Tokat Şer'iyye Sicili, 18, 83

Düstûrûn-ı mükerremûn müşîrûn müfahhamûn nizâmü'l-âlem müdebbir-i umûrü'l-cumhûri bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmi'l-enâmi bi'r-re'yi'l-sâ'ib mümehhidü bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl müşîrü erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl el-mahfûf bi-sunûf-i avâtifi'l-meliki'l-ala hâlâ Ma'âdin-i Hümâyûn'um Emîni vezîrim Hâfız Mustafâ Paşa *edâma'llâhu te'âlâ iclâlehû*ya tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki,

Erzurum ve Diyarbekir ve Tokat kalhâneleri ikiyüzyigirmidokuz senesine mahsûben bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnım Hüdâvirdioğlu sarrâf Manik Bâzirgâna ihâle olunmuşdı. El-hâletü hâzihî sen ki M'âdin-i Hümâyûn emîni vezir-i müşârün-ileyhsin zikr olınan kalhânelerin sene-i mezkûreye mahsûben bâzirgân-ı mersûmın uhdesinde olması usûl-i maslahatın sekenesine bâ'is olacağı beyâniyle mersûma mûcib-i gadr olmamak içün yigirmisekiz senesine mahsûben hasıl olan kâffe-i nuhâs-ı hâmmın mersûmın Darbhâne-i Âmire'me vereceği fî'ât ile tarafına devr ü teslîm olunarak sene-i mezkûreye mahsûben zikr olınan kalhânelerin mersûmdan fekk ile uhdene ihâle olunmasını şâmil tarafından takdîm olınan takrîr rikâb-ı hümâyûnıma arz olındukda yigirmidokuz senesi uhde-i müşîranene ihâle olınub taraf-ı mersûm dahi münkariz olmamak içün Darbhâne-i Âmire'me teslîm edeceği fi'ât ile yigirmisekiz senesine mahsûben mevcûd olan nuhâsı dahi sarrâf ta'ahhüdüyle tarafına devr ü teslîm idüb taksîdleri ne vechile tertîb ve sarrâfın ismi kaydolunmak mazmûnunda hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnım şeref-yâfte-i sudûr olmağla mûcibince sarrâfın celb ile husûs-ı mezkûr tanzîm ve ta'ahhüde rabt olunan zikr olınan Diyarbekir Kalhânesi mukâta'ası Darbhâne-i Âmire'mden zabt ve iltizâm ve fâ'izi cîb-i hümâyûn-ı mülûkâneme îrâd kayd olınan mukâta'âtdan olmağla ber-mûcib-i hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnım yigirmi dokuz senesine mahsûben uhdene ihâle olınub bedel-i iltizâm içün deyn tahvîli ahz ve Darbhâne-i Âmire'mde hıfz olınmakdan nâşî kalhâne-i mezkûrın sene-i mezbûra mahsûben tarafından zabtıçün başka ve Erzurum ve Tokat kalhâneleri dahi kimlerin uhdelerinde ise ashâbından sarrâfım ma'rifetiyle zabıt-nâmeler i'tâ olınmak ve vaktiyle sâbıkı mûcibince bedel-i iltizâmları virilmek üzere zikr olınan Erzurum ve Tokat kalhâneleri öteden berü ne vechiyle zabt ü rabt ve i'mâl olunagelmiş ise yigirmi senesine mahsûben dahi olageldiği üzere tarafından zabt ü rabt olunmak içün başka evâmir-i şerîfem ısdâr kılınması mu'teberân-ı ricâl-i Devlet-i Aliyye'mden Darbhâne-i Âmire'm nâzırı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim es-Seyyid İbrâhîm Sarım *dâme mecduhû* memhûr takrîriyle inhâ idüb ol-bâbda sâdır olan fermân-ı âlî-şânım mûcibince Erzurum ve Tokat kalhâneleri dahi kimlerin uhdelerinde ise senin sarrâfın ma'rifetiyle ashâbından zabıt-nâmeleri ahz olınarak bedel-i iltizâmları vakt ü zamânıyla sâbıkı mûcibince ashâbına virilmek üzere zikr olınan kalhânenin öteden berü ne vechle zabt ü rabt ve i'mâl olunagelmiş ise ikiyüzyigirmidokuz senesine mahsûben ola geldigi üzere tarafından zabt ü rabt olunmak için işbu emr-i şerîfim ısdâr ve i'tâ olunmuşdur. İmdi şeref-yafte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnum mûcibince mukâta'a-i mezkûre sene-i merkûmeye mahsûben uhde-i müşirânene ihâle ve iltizâm olundığı ma'lûmın oldukda mukâta'a-i mezkûreyi sene-i merkûmeye mahsûben zabt ü rabt ve hüsn-i i'mâl ve idâresine bezl-i cüll-i himmet eylemek bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmışdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i âlî-şân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzimü'l-imtisâlimin mazmûn-ı münîfi üzere âmil olasız. Şöyle bilesüz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahriren el-yevmü's-sâbi' Safer sene tis'a ve işrîn ve mi'eteyn ve elf.

Belge: 4

Tokat Şer'iyye Sicili, 19, 23

Ma'âdin-i Hümâyûn tarafından gelen kalhâne umûruna müte'allik buyruldu

Şeri'at-şi'âr Tokat kadısı fazîletlü efendi *zîde fazluhû* ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân voyvodası ağa *zîde mecduhû* inhâ olunur ki,

Bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâne el-hâletü hâzihî uhde-i idâremizde olan Tokat Kalhânesi ağası el-Hac Abdullah Ağa'nın bu def'a hasebü'l-iktizâ azli icâb idüb yedine medîne-i mezbûre sâkinlerinden Hacı Şerîf Ağa nasb u ta'yîn kılınmış ve ol-bâbda mûmâ-ileyhin me'mûriyetini hâvî bir kıt'a buyruldı dahi gönderilmiş olub ancak kalhâne-i mezkûre varidât-ı mirîyyeden olmak hasebiyle germiyyet ve i'mâl ve idâresine dâ'ir ve kalhâne-i mezkûre mürettebâtından olan kömürün tertîb olunmış mahall-i kadîminden hark ve vakt ü zamâniyle celb olınması husûsına mütedâ'ir vukû'-yâfte olan umûr u husûslarına tarafınızdan lâzım gelen mu'âvenet-i kâmîlenin icrâsına dikkat olınmak vâcibât-ı umûrdan olmağla imdi mûmâ-ileyh Hacı Şerîf Ağa kalhâne-i mezkûre ağası nasb u ta'yîn kılınmış oldığına binâ'en kalhâne-i mezkûrenin evvelkinden ziyâde germiyyet ve i'mâl ve idâresi emrinde mûmâ-ileyh ve hâsılâtının ahz u kabzına me'mûr sarrâfımız İmirza'nın dahi himâyet ü siyânetine mübâderet ve kalhâneye olan kömür maddesi şimdiye kadar ne mahalden tertîb olınmuş ise yine ol-vechle sarf ve tanzîm itdirilerek vakt u zamâniyle celb ve i'tâsı husûsına dikkat ve kâffe-i umûr ve husûsât-ı vak'alarının pezîrefte-i (?) hüsn-i husûliyle her hâlde icrâ-yi lâzıme-i sadakatkârî ve hamiyyete sarf ve sa'y u mukaderet eylemeniz tenbîhini hâvî ifâde-i hâli siyâkında divân-ı ma'âden-i hümâyûndan işbu buyuruldı ısdâr ve ile tisyâr olunmışdur. İnşâ'allahû te'âlâ vusûlünde ber-mûcib-i buyruldı amel ü hareket ve hilâfından tevakkî vü mübâ'adet eyleyesüz deyü. Fî 19 L (Şevval) sene 1229.

Belge: 5

Tokat Şer'iyye Sicili, 17, 45/1

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerri'în Tokad nâ'ibi mevlânâ *zîde ilmuhû* ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân bu def'a nuhâs kalhânesi nâzırı nasb u ta'yîn olınan Barutçu-zâde Abdullâh *zîde kadruhû* tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki,

Ma'âdin-i Hümâyûn'umda hâsıl olan nuhâs-ı hâm Tokad'a nakl ile Tokad Kalhânesi'nde ba'de't-tabh ve't-tasfiye mühimmât-ı seferiyye lâzımesiçün der-i Sa'âdet'ime celb ü ihzâr olınagelmekden nâşî kalhâne-i mezkûrenin bir müddetden berü nâzırı olan Ahmed fevt olmak hasebiyle kalhâne-i mezkûre nezâretden hâlî olarak mühimmât-ı seniyyemin ta'tîline bâdî olmamak içün sen ki nâzır-ı mûmâ-ileyhsin senin kâr-güzâr ve sadâkatkâr ve hidemât-ı seniyyeme bezl-i sa'y u iktidâr idecek ihbâr olınmağla nezâret-i mezkûre uhde-i liyâkâtine ihâle ve tevfîz-birle me'mûriyetini hâvî emr-i şerîfim ısdârını mu'teberân-ı Devlet-i Aliyye'mden hâlâ Darbhâne-i Âmire'm nâzırı iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Es-Seyyid İbrâhîm Sarım *dâme mecduhû* memhûr takrîriyle inhâ etmekle mûcibince amel ü hareket olınmak fermânım olmağın me'mûriyetini hâvî işbu emr-i şerîfim ısdâr ve ile irsâl olunmışdur. İmdi vusûlünde bâlâda bast u beyân oldığı üzere kalhâne-i mezkûre nezâreti uhde-i sadâkatine ihâle vü tefvîz olunmış oldığı ma'lûmın oldıkda müktezâ-yı me'mûriyetin üzere kalhâne-i mezkûrenin hüsn-i i'mâl ve idâresine mezîd-i sa'y ü gayret eyleyesün ve sen ki nâ'ib-i mûmâ-ileyhsin sen dahi mûcib emr-i şerîfimle amel ü hareket eylemek bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmışdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i celilü'ş-şânımın mazmûn-ı münîfi üzere âmil olasız. Şöyle bilesüz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren selh-i şehr-i Rebî'ü'l-evvel sene semâne ve işrîn ve mi'eteyn ve elf.